

NEMATERIJALNA KULTURNA BAŠTINA U MAKARSKOM KRAJU

Čović, Nevena

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:529592>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-27**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

UNIVERSITY OF SPLIT

**SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET**

DIPLOMSKI RAD

**NEMATERIJALNA KULTURNA BAŠTINA U MAKARSKOM
KRAJU**

NEVENA ČOVIĆ

SPLIT, 2018.

**Odsjek za Hrvatski jezik i književnost
Hrvatski jezik i književnost
Hrvatska tradicijska kultura u europskom kontekstu**

**NEMATERIJALNA KULTURNA BAŠTINA U MAKARSKOM
KRAJU**

**Studentica:
Nevena Čović**

**Mentor:
prof. dr. sc. Marko Dragić**

Split, 2018. godine

Sadržaj

1. Uvod.....	5
2. Predaje.....	6
2.1. Povijesne predaje	7
Biskup Nikola Bijanković	7
Picokare	10
2.2. Mitske predaje	10
Vile	10
2.3. Demonološke predaje	11
Vještice i vještci.....	11
More.....	12
Kuga.....	13
Kuga u tučepskoj predaji i folklorističkoj tradiciji	15
Noćne svijeće.....	21
Naude ili uroci	22
Skidanje naude.....	23
Vukodlaci.....	24
3. Svetkovine.....	25
3.1. Adventski i Božićni običaji	25
3.2. Poklade	31
3.3. Korizmeni i Uskrсни običaji.....	34
Cvjetnica.....	35
3.4. Sveto trodnevlje	37
Veliki četvrtak	37
Veliki petak.....	38
Procesija s križem	39
Gospodinov grob	39
Velika subota	41
Blagoslov jela	42
3.5. Proslava Uskrsa	43
3.6. Sveti Marko	43
3.7. Sveti Ante	44
3.8. Mala Gospa.....	45

3.9. Svi sveti i Dušni dan.....	46
3.10. Sveti Klement	47
4. Svadbeni običaji.....	50
4.1. Pir.....	52
4.2. Rođenje i krštenje	53
5. Zabave.....	55
6. Stare igre	56
7. Običaji i vjerovanja uz smrt	59
8. Radne obveze	61
9. Hrana	62
9.1. Torta makarana	64
10. Narodna nošnja	65
10.1. Ženska narodna nošnja	66
10.2. Muška narodna nošnja	68
11. Zaključak.....	71
Literatura	72
Sažetak	75
Summary.....	76

1. Uvod

Makarsko primorje je južni priobalni dio srednje Dalmacije, od breljanske Vrulje na zapadu do Baćine na istoku. Nalazi se u Splitsko - dalmatinskoj županiji, a središte mu je grad Makarska. Makarsko primorje danas obuhvaća šest administrativnih općina: Brela, Baška Voda, grad Makarska, Tučepi, Podgora te Gradac. Naseljeno je od prapovijesnih vremena. Govor je ikavsko-šćakavski s čakavskim primjesama. Kulturno-povijesni razvoj može se pratiti od romaniziranih ilirskih zajednica (utvrđena gradska naselja), preko Slavena - Hrvata koji su se naselili u 7. i 8. st., te utjecaja Mlečana i Turaka, pa do današnjih dana.

Makarska primorje sa svojim prirodnim i geografskim karakteristikama vrlo je rano u svojoj povijesti moglo pogodovati razvoju ljudske zajednice. Podno Biokova je oduvijek bilo prirodnih izvora vode, a po obroncima planine bilo je uvjeta za poljoprivredu i stočarstvo. Također je prostrano Jadransko more svojim značenjem, bogatstvom i prirodnim uvalama vezivalo prastanovnike za ovaj kraj.¹ Život je od davnina bio usmjeren na ribarstvo kao važnu granu gospodarstva koja je usko vezana za nekadašnji način života. Ribari, brodice i ribarske mreže još i danas dominiraju vizurom makarske rive. No, današnji život se uvelike razlikuje od nekadašnjeg i turizam je postao glavna djelatnost ovoga kraja.

Fotografija: Makarska rivijera ²

¹ Gareljčić, Tatjana, *Nazivlje kuhinje Makarskog primorja*, Čakavska rič: Polugodišnjak za proučavanje čakavske riječi, Vol. XVI. No. 2. Siječanj 1989., str. 85.

² Fotografirao Ivo Biočina

2. Predaje

„Predaja je vrsta priče koja se temelji na vjerovanju u istinitost njezina sadržaja. Golem je broj usmeno-proznih oblika u svetim knjigama. Vede (usmeno znanje) je sveta staroindijsko-sanskrska sveta knjiga a nastajala je od XVI. do VI. st. prije Krista. Zahvaljujući usmenoj predaji u Indiji i danas živi sveto pleme Veda.“³

U *Bibliji* (XIII. st. prije Krista – I. st. poslije Krista) je mnogo usmenoknjiževnih primjera. Takva je, primjerice, potresna priča Judita (II.-I. st. prije Krista). Na značaj i ulogu usmene predaje, starozavjetni su pisci više puta ukazivali i poticali njegovanje vjerne usmene predaje, a uzorno je Pavlovo učenje: “Prema tome, dakle, braćo, budite postojani i držite predaje kojima smo vas poučili bilo usmeno, bilo pismom!” (2 Sol 2, 15.) Sveti Pavao nastavlja “Naređujemo vam, braćo, u ime Gospodina, Isusa Krista, da se klonite svakoga brata koji neuredno živi i ne drži se predaje koju ste od nas primili.”⁴

Usmena proza nalazi se i u Talmudu (usmenoj znanosti) sastavljenom na temelju židovskoga tumačenja Staroga zavjeta. Tipitaka (tri košare) sveta je knjiga budizma koji je utemeljio Gautama Buddha (563.- 483. pr. Kr.). Ta knjiga sadrži Budine govore, komentare, filozofsko-religijske traktate i lirsku poeziju. U Kur'anu(612.-653.) su, također, prisutne usmene priče.⁵

Žanrovi predaja

Najčešće se prihvaćala Proppova podjela predaja na pet vrsta: 1. etiološke predaje, 2. povijesne predaje, 3. mitološke predaje, 4. legende (religiozne) i 5. pričanja iz života. Ta klasifikacija ima svojih manjkavosti: 1. nedostaju eshatološke predaje, 2. nedostaju demonske predaje, 3. legende su zasebna vrsta priča. Eshatološke predaje ne mogu se svrstati u mitološke (mitske) predaje jer su se eshatološka bića, po predaji, iz groba ustajala kako bi ukazala na zločin počinjen na njima. Demonološka bića su uvijek zla i razlikuju se od eshatoloških kao i od mitskih koja su uglavnom dobra i rijetko čine zlo.⁶

³ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 272.

⁴ *Isto*, str. 272-273.

⁵ *Isto*, str. 273.

⁶ *Isto*.

„Temeljem dosadašnje relevantne literature i posebice terensko-istraživačkoga rada predaje možemo klasificirati na:

1. Povijesne predaje.
2. Etiološke predaje.
3. Eshatološke predaje.
4. Mitske (mitološke) predaje.
5. Demonske (demonološke) predaje.
6. Pričanja iz života.“⁷

2.1. Povijesne predaje

Biskup Nikola Bijanković

Nikola Bijanković, biskup makarski, rođen je u Splitu, 15. listopada 1645. Istaknuo se humanitarnim radom i promicanjem kulture i obrazovanja te je jedna od značajnijih osoba koje su obilježile povijest Dalmacije. Svu je svoju imovinu i imovinu svoje obitelji utrošio za pomoć siromasima te za osnutak kongregacije oratorijanaca i izgradnju crkve sv. Filipa Nerija u Splitu. 1695. godine imenovan je makarskim biskupom, a ustoličen je 1699. godine. U svojoj biskupskoj službi mnogo se posvetio radu na duhovnom polju. Posebnu je brigu kao biskup posvetio kršćanskoj pouci puka. U Makarskoj je sagradio malu crkvicu sv. Marka, koja mu je služila za župnu i stolnu crkvu. Osnivao je bratovštine dobre smrti (1707.), Presvetog Sakramenta (1714.) i Presvetog Ružarija (1714. u Makarskoj, Neretvi i Zagvozdu). U Makarskoj je uveo procesiju *flagelanata* (bičevalaca) na Veliki petak.

Jedno vrijeme služio je kao vojni kapelan i prisustvovao oslobađanju Sinja i Neretve od dominacije Turaka. Nakon pobjede nad Turcima, u Brelima je sagradio crkvu Gospe od Pobjede (danas crkva Gospe od Karmela).

⁷ Dragić, Marko, *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2017., str. 33-34.

S obzirom da je uz svoju pastoralnu djelatnost djelovao i na odgojno-obrazovnom području, otvorio je javnu školu u vlastitoj kući u Makarskoj, 1700. godine.

Umro je u Makarskoj, 10. kolovoza 1730. Dan njegove smrti (Sv. Lovre) postao je danom *ffjere Sv. Lovre* zbog pohoda puka na odavanje počasti preminulom biskupu. Dvadeset i šest godina poslije Bijankovićeve smrti, prigodom otvorenja nove makarske katedrale sv. Marka, Bijankovićeви posmrtni ostatci bili su preneseni u tu katedralu i smješteni u grob iza velikog oltara.

Najpoznatija legenda ovih prostora vezana je za biskupa Bijankovića i njegovu papuču. Nakon jednoga od svojih pohoda, biskup umoran skida svoju skupocjenu papuču, no na tren zaspe i probudivši se shvati da mu je papuča ukradena. Priča o tome gdje se nalazi papuča razvijala se u više pravaca no papuča se nikad nije pronašla.

Osim svojih neupitnih zasluga, za grad i puk, biskup je uživao i glas izlječitelja opsjednutih. Bio je cijenjen i omiljen, ne samo među makarskim stanovništvom, već i među stanovništvom šire okolice o čemu govori da ga je na njegovim pohodima u Bosnu, posebno cijenilo i muslimansko stanovništvo.

Iz kazivanja kazivača koje je zapisao Marino Srzić:

“Biskup Nikola Bijanković godinama je sidio na prijestolju biskupa Makarske i njezinoga vrnoga puka. Činio je dobro svima, posebno sirotima i gladnima. Često je putovao u druge dijelove svoje biskupije koja je onda bila velika. U njegovu moć virovali su i oni druge vire. Na svojim hodočašćima radio je velika čuda, primjerice ozdravljao je bolesne i opsjednute i za svakoga imao lipu rič. Makarani i stanovnici sela oko nje volili su svoga biskupa, ali tadašnji puk bio je sklon berekinadama kao i ovaj današnji. Posli jednog od svojih pohoda u Bosnu biskup se umoran vratio s puta do svoje katedrale Sv. Marka koju je sam počeo i graditi. Tu je malo pridahnio na putu do doma i izuo svoje papuče. Zadrinavši je usnuo nešto ružno i naglo se prenio. Tada ugleda da mu jedna iz Rima darovana papuča nedostaje. Nastade prava pometnja. Biskup je bio idit i naredio svojim slugama da prigledaju svaki kantun u gradu... Vrtili su se oko česme koju je sagradio providur Balbi, po svim kalama i kantunima tadašnje male Makarske, po mandračima i sikama Osejave i po groblju na Sv. Petra, ali papuče nigdi. Biskup je bio sve žalosniji bisniji. Pozvao je priko mise puk da mu vrati papuču, ali se ona nigdi i nikad nije našla. Po makarskim kalama i konobama počele su se pričat svakakve čakule... Jedni su govorili da je sam vrag ukrao biskupovu obuću ne bi li mu se osvetio je šta je toliko

puka priveo na kršćanstvo, drugi da se radi o lopovima sa nekog od otoka ispred Makarske ili Mletaka, a bilo je i priča kako mu je sam kapelan ukra papuču ne bi li se domoga njegovog biskupskog prijestolja. Godine su prolazile, a papuče nigdje. Samo je jednom stara Mare iz Kotišne skoro pa uspila riješit mirakul koji se dogodio. Dok je prela kudiju ispred svoje kuće, doša joj je jedan stranac i molio je vode. Mare, idita što je ometa u poslu, ga nije tila poslužit. Onda joj je ponudio: "Evo ti kuma nešto vridno pa me napoji." i onda joj je, kune se Mare, pokaza papuču. Mare se prikrstila i pobigla u kuću, a on je nestao kao da ga nikad nije bilo. Na mistu di joj je pokaza papuču otvorila se istog časa velika voda, pravi blagoslov za sve seljane, koja i danas teče na "Vrbici". Bjanković se onda odljutio znajući da je njegova papuča žrtvovana da bi njegovim virnicima bilo bolje. Zli jezici su drugačije pričali ali ovo je prava istina.

Biskup je svoj puk ubrzo nagradio i sa jednim crkvenim zakonom koji se štovao tada jedino u gradu i selima oko njega. Znajući da njegov puk voli dobro izist i popit, zabalat i proveselit se, korizma - vrime pokore i tišine, najteže im je padala. Zato im je u jednu nediju u to "vrime od pokore" dozvolio da se malo opuste. Tako je jedna nedilja prozvana "kavalkinom", balom koji bi prikinio korizmu na jedan dan. Makarani mu to nikad nisu zaboravili... Vrime je prolazilo i biskup je bio sve stariji i bolesniji. Došlo je vrime kad triba partit na oni svit. Cili puk iz Primorja, Krajine i otoka slio se u grad ispratit svog biskupa. Svi su ga željeli dotaknut i imat bar dio njegova ruha, pa su ga morali za vrijeme bdijenja i karmina čuvati stražari, da mu se tilo ne obeščasti. Umorni i neispavani stražari su na tren zaspali na šimatorju prid crkvon, a onda se naglo probudili od nekih šumova i čudne svitlosti... Kad su ušli u crkvu imali su šta i vidit, cila četa nepoznatih i blidih ljudi, ko da su došli sa onoga svita odalo je oko oltara... Učinilo in se da nose sviće i kandila, ali to su na njihov užas bili njihovu gorući palčevi na ruci. Pobigli su glavon bez obzira, krsteći se i zazivajući na pomoć sve svece, a posebno Klementa čije je moći biskup pribavio u grad. Bacili su još u straju oko na tilo biskupovo i jedan je ugledao na njegovim nogama obadvi papuče. Tako se priča o ukradenoj papuču zaokružila.

Biskupov je sprovod okupio silan puk od svih krajeva, dolazili su oni tako godinama u Makarsku, dat svome biskupu čast i moliti na njegovu grobu koji se i danas nalazi iza glavnog oltara i na kojem piše "Ovdje leži biskup Bjanković-prah, pepeo i ništa." To je tio skromni biskup da mu stoji na ploči i tako je uklesano. Na dan njegove smrti stotinama su se godina ljudi sastajali, prodavali i kupovali, pa je tako i nastala fjera sv. Lovre jer je biskup na onaj svit otišao baš tog dana..."⁸

⁸ Zapisao Marino Srzić; kazivači: Tone Srzić, Milke Srzić, sestara Ribičić i Mirke Tavre.

Picokare

Još jedna priča iz vjerskog života grada i Primorja zaslužuje biti spomenuta u ovom radu. „Riječ je o „*picokarama*“, redovnicama – trećoretkinjama, koje su isposnički živjele u kućici podno biokovske litice kraj grobne crkvice sv. Martina u Kotišini. Ime su dobile prema jednom terminu iz talijanskog narječja koji je opisivao boju njihove odjeće (sivo). Baveći se uzgojem koza i ovaca, koristile su grubo obrađenu vunu kao materijal za svoju odjeću. Nebojana crna i bijela vuna, istkana, je davala specifičnu sivu prepoznatljivu boju. *Picokare* su izrađivale sir i ostale proizvode od mlijeka.“⁹

2.2. Mitske predaje

„Mitske predaje pripovijedaju o vilama i povijesnim osobama kojima je narod pripisao nadnaravnu moć. Pomagale su junacima i samo noću dolazile u sela. Priča se da su zavodile mladiće javljajući im se u snu. Jedni pripovijedaju da su ih vile izliječile; drugi da su siromašnim djevojkama pomagale brže istkati ruho za udaju; treći da su pomagale nejakim pastirima; četvrti da su mlade prenijele preko jezera u planinu, a stare pred crkvu itd. Činile su zlo jedino ako bi im se tko zamjerio izdavši tajnu da im je jedna noga magareća, konjska ili kozja. U narodnoj percepciji vile su bajkovite ljepotice, gotovo uvijek u dugim bijelim, rjeđe plavim haljinama, dugih zlatnožutih počesljanih kosa, s modrim ili zelenim očima i imale su nadnaravnu moć. Narod pripovijeda i o vilenjacima i vilinčetu. Od povijesnih osoba kojima narod pripisuje mitsku moć najčešće su Marko Kraljević, Janko Sibirjanin, Stojan Janković, Mijat Tomić i Andrijica Šimić. Mitske predaje često imaju razrađenu fabulu, a pripovijedaju se kao memorati.“¹⁰

Vile

Vile u VI. st. spominje bizantski pisac Prokopije iz Cezareje. Vile se također spominju i u Zlatnoj legendi Jakob od Voragine 1273. godine a Vraz u Kolu (br. 5., 1847.) piše o vilama.¹¹

⁹ Tomasović, Marinko, *Plan razvoja kulturnog turizma grada Makarske*, Makarska, 2015., str. 31.

¹⁰ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 429.

¹¹ Dragić, Marko, *Mitski svijet Zagore u kontekstu europske mitologije*, Kulturni sabor Zagore, Filozofski fakultet u Splitu - Odsjek za povijest i Veleučilište u Šibeniku, Split 2013., str. 195-227.

U narodu se govorilo da postoje bijele i crne vile. Vjeruje se da stanuju na visokim planinama.

Bijele vile

Bijele vile su uvijek dobre, ako im činiš na ruku te bi one branile ljude od crnih vila. Pojavljuju se kao vitke djevojke izrazito duge, zlatne kose u dugačkim, lepršavim haljinama. Kad bijele vile idu kroz gustu goru, zaplete im se kosa. Ukoliko tu prođe čovjek i uspije se otplesti bez da iščupa ijednu vlas, onda je čestit dovijeka. Pripovijeda se da ove vile ponekad odnesu neko malo dijete pa ga odgajaju. Kasnije to dijete bude jako sretno i pametno.¹²

Crne vile su opake i gađaju ljude kamenjem.

Glavno vilinsko obilježje je asimetričnost ruku i nogu. Jedna polovina lica im je glatka, ljudska, a druga dlakava, životinjska. Jedna noga završavala im je stopalom, a druga magarećim kopitom. Glavna hrana su im mačke.

Vjeruje se da žive po pećinama na Biokovu i na mjestima prekrivenim bršljanom, pa se kao njihova boravišta spominju *Vilenska spija*, *Crjene stine*, *Bili Bovan*, *Gradina* i sl.

2.3. Demonološke predaje

„Demonološke (demonске) predaje u osnovi imaju osobni doživljaj te također sadrže susret s demonološkim (onostranim) bićem. Najčešći demoni u toj vrsti naših predaja su: vještice, stuhe, irudice, kuga, kučibabe, vukodlaci(kodlaci, kudlaci, kozlaci), čaratani, đavao (vrag-crni ovan, crni pas), orko, mačić; zloguke ptice (gavran, kukviža), te razna plašila, prikaze, utvare.“¹³

Vještice i vještci

„Po narodnom vjerovanju vještice su stupile u savez s đavolom pogodbom koja se potpisivala krvlju. Konkretna ženska osoba bi đavlu prodala dušu, a đavao bi njoj dao nadprirodne moći. Zamišljane su kako jašu na metli s grbom na leđima i dugim nosom. Ulazile su kroz ključanice, spolno bludničile s đavolom, jele djecu, držale tajne sastanke, spremale

¹² Gareljčić Tatjana, *Narodne nošnje Makarskog primorja*, Gradski muzej Makarska, Makarska, 1999., str. 18.

¹³ Dragić, Marko, *Usmeno-književna baština u Slivnu kod Imotskoga*, Zbornik radova „Cjelovitost Zabiokovlja“ pluridisciplinarni pristup, Mostar, 2011., str. 173-202.

masti za ljubavne napitke, izazivale razne bolesti i ludilo, gušile pri spavanju itd. Prva je vještica spaljena 1275. g. u Tuluzi, a zadnja 1793. g. u Posanu. Neki misle da je u tom razdoblju spaljeno do milijun vještica. U Hrvatskoj je spaljivanje vještica zabranila Marija Terezija 1758. g. Vjerovalo se da ima i lijepih vještica jer i davao voli što je lijepo. Razlikuju se vještice u bajkama i demonološkim predajama. Vještica u bajci je bezimena i zla, a u predaji je to stvarna osoba koja nanosi zlo. Vještice se još nazivaju: *more, strige (štringe) coprnice, babe*. More su po narodnom vjerovanju djevojke koje su se povještatile.¹⁴

Narod govori da su vještice i vještaci oni, koji kada prime svetu pričest odstupe, odbace ju i pogaze, a kroz to pristupe vragu. Govori se da muškarci mogu biti vještaci, a žene vještice. Oni imaju lončić pomasti od posebnog bilja zakopan obično pod kominom ili ognjištem, i začaranu šibicu. Kada trebaju putovati na ugovorene sastanke, plenu šibicom po zemlji gdje je lonac i zemlja se rastvori. Zatim kažu: „*Ni o drvo, ni o kamen, već* (i kažu mjesto ugovorenog sastanka)“. Tko se prevari i reče: „*I o drvo, i o kamen...*“, taj se isprebija trčući i leteći i postane poznat ljudima kao vještac ili vještica jer se ne može prebijen do podne doma vratiti.

Ako se žele voziti po moru, odriješe brod. Svaki zaveslajem prijeđu 100 milja, kad vide da sijeva govore: „Ono je vjeverica, kupe se kupe“. Tada ljudi počnu pucati puškama, a zrno leti k oblacima i pritom se govori: „*Biži, biži rudica, mater ti je poganica, od Boga prokleta, Krstitelja krvlju sapeta*“ ili „*Sveta Bare, razmakni oblake! Sveta Luce, ukaži nam sunce.*“¹⁵

Vještac i vještica ne mogu biti momak i cura, nego muškarci i žene te udovci i udovice, a djevojke su more.

More

More mogu biti samo djevojke. Sposobne su provući se i kroz najmanju šupljinu. Ne mogu se uhvatiti. Pojavljivale bi se kao sjene koje bi pritiskale usnulu osobu u području prsnog koša. Mora bi žrtvi oduzimala svu snagu pa žrtva ne bi bila u stanju ni ispustiti glas ni pomaknuti tijelo dok je mora ne pusti. Kada bi ga pustila čovjek bi joj mogao reći: „*Vrati se ujutro, ili neki drugi dan, dat ću ti soli ili nešto drugo na tom i tom mjestu.*“ Kada bi se mora vratila i zapitala: „*Daj što si mi obećao*“ čovjek bi je mogao prepoznati i otkriti koja cura se preobratala u moru.

¹⁴ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 436-437.

¹⁵ Gareljić, Tatjana, *Narodne nošnje Makarskog primorja*, Gradski muzej Makarska, Makarska, 1999., str. 24.

Dokaza o mučenjima nikad ne bi bilo, jer more nisu ostavljale nikakav tjelesni trag na svojim žrtvama.¹⁶

Kuga

Kuga se, po narodnom vjerovanju, pokazivala kao kostur djevojčure u bijelim haljinama. Nestajala je u obliku vatre i svojim dodirrom je izazivala smrt. U srednjem je vijeku od kuge u Europi umrla trećina pučanstva. U Bosni i Hercegovini mnogo je kužnih *grebova* i *grebalja*.¹⁷

Ljudi su često znali reći: „*Lako je s morom, s vješticom, i s vilom, ali nema goreg do kuge.*“

Kuga je opisana kao žena oštrapani, visoka. Kosa joj je razbarušena kao u stare kobile. Ima zelene oči, kao mačka, nos duguljast i oštar, žuto te mrko lice, nokte kao u lisice. Takva prikaza dugotrajna je slika Zla u obličju ženskog demonskog bića svojstvena opisu vještice. Zabilježena je sredinom 19. st. i u Makarskom primorju, a unosi se i u književnost.

Priča se da se jednom kuga nagodila s mornarom da mu neće nauditi, ako je on prebaci na jedan obližnji otok, a ako joj pak ne vjeruje, onda da stavi na lađe trnje i smreku. Pomorac je bio zabrinut za kućni udes pa pristane. Stavio je smreku i trnje na sredinu lađe. Kuga je sjela na prvi kraj, a pomorac na zadnji i počne voziti. Na pučini kuga je htjela prekršiti dogovor i provući se preko drača pomorcu, ali se ubola i zavikala: „*Sukadar, bukadar, u Primorje nikadar*“, a to znači: „*Svukud kadgod, u Primorje nikada.*“¹⁸

„Epidemija kuge 1815. u Makarskoj i Primorju slijedila je njenu pojavu u hercegovačkom zaleđu i južnoj Bosni, čije je duže trajanje i nakon tromjesečne zaraze u priobalju opravdalo naziv *Velike kuge* (1814.-1818.). O kugi u Makarskoj i Primorju sugestivnu je *Uspomenu povistnu o kugi Makarskoj god. 1815.* napisao Vjekoslav Cezar Pavišić (Luigi Cesare Pavissich, 1823.-1905.), djelo nastalo osloncem na kazivanja preživjelih u epidemiji, ali i s nekim osnovnim karakteristikama kronike. Pavišićeva knjiga je “zakašnjelo izvješće” o makarsko-primorskoj kugi i u onoj mjeri koliko je oslonjeno na citate *Sulle presenti questioni risguardanti il contagio* iz 1847., osobito za epidemiologe nezaobilaznog djela Antonija Anđela

¹⁶ Kekez, Josip, *Usmena književnost*, u Škreb – Stamać, *Uvod u književnost*, IV. Poboľjšano izdanje, Globus, Zagreb, 1986., str. 223.

¹⁷ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 438.

¹⁸ Gareljić, Tatjana, *Narodne nošnje Makarskog primorja*, Gradski muzej Makarska, Makarska, 1999., str. 25.

Frarija (1780.-1865.), šibenskog liječnika s presudnom ulogom u suzbijanju epidemije kuge 1815. u Makarskoj.

U trajanju tri mjeseca, od svibnja do kolovoza 1815., Makarska je od kuge izgubila između 555 i, navodno, više od 600 stanovnika. Kuga 1815. nije bila prva epidemija ove bolesti u makarskom priobalju, ali za ovaj je prostor bila posljednja i, sudeći prema literaturi, najstrahotnija u pogledu relevantnih činjenica.

Nedugo nakon epidemije 1815. zavladała je 1817. strahovita glad koja je dodatno usporila natalitet Makarske i njenog priobalja. ¹⁹

Kada je riječ o većim ukopištima umrlih od kuge onda su to tzv. *kužna groblja*. U Makarskoj ih nalazimo na više lokaliteta: u Donjoj luci – najveće, izduženog i nepravilnog oblika na prevlaci poluotoka Sv. Petar i dva manja sjeverozapadnije uz lijevu stranu potoka Gorinka, kao i ukopišta s dvije grobne parcele na Bilajama jugoistočno od današnjeg groblja na suprotnoj strani grada, od kojih je veća imala površinu 266,40 m² dok je jugoistočnija bila dvostruko manja. ²⁰

„Osim Makarske, za ostala mjesta u Primorju zahvaćena kugom izostaju podatci o njihovim grobljima. Izuzetkom križeva kao oznaka pojedinačnih ukopa ništa nije poznato o njihovom postojanju kao oznakama masovnih grobnih jama, iako ih ne treba zamisliti kao nešto veće ili pravilnije načinjene. Uz sve to, za Brela, Makar, Kotišinu, Tučepi, Podgoru, Živogošće i Gradac, mjestima u Makarskom primorju pogođenih epidemijom kuge 1815., literatura tek izuzetno pruža podatke o mjestima ukopa. Vjerojatno je do pojedinačnog ukopavanja u prvim danima epidemije, dok se prava priroda uzroka smrti još nije sagledala, dolazilo i na grobljima uz crkve, što je prihvaćeno i za makarsko groblje na Sv. Petru. Uskoro se otvaraju masovna ukopišta koja se, što je razumljivo, ne vezuju uvijek za blizinu crkava ili grobalja. Izuzetkom groba u franjevačkoj crkvi sv. Marije u Makarskoj, označenom natpisom „*ob pestem 1815*“, izostaju pouzdani podatci o ukopima umrlih od kuge u crkvama u Makarskoj i Primorju. To je barem jednim dijelom razumljivo i u pogledu prethodne zabrane francuskih vlasti 1808. o ukopavanjima u crkvama i središtima naselja, iako tek ispoštovane 1826. u vrijeme austrijske vlasti. Uz to, topografska sagledavanja upućivala bi i na stihijske postupke kod ukopavanja u trajanju epidemije. Zametnutost mjesta s grupnim ili pojedinačnim ukopima odgovara općim

¹⁹ Tomasović, Marinko, *Kuga u Makarskoj i Primorju 1815.*, zbornik radova, Gradski muzej Makarska, Makarska, 2017., str. 18.-22.

²⁰ *Isto*, str. 31.-32.

slikama kakve, navodom A. Frarija o ukopavanju umrlih 1815. u makarskom kotaru, ne samo u jame, već i u blizini kuća, dočarava V. C. Pavišić. Nesumnjivo su takvi postupci, shvatljivi u strahu datog trenutka, bili "opća pravila". Na njih se nailazi posvuda u Makarskom primorju, jer se ukopavanjem u vrtovima kuća i uz puteve, uopće na samom mjestu smrti, barem vjerovalo u manji rizik od zaraze."²¹

Kuga u tučepskoj predaji i folklorističkoj tradiciji

Nakon Makarske Tučepi su imale najveću brojčanu smrtnost u epidemiji kuge 1815. Postoji pripovijedanje o prispjeću kuge u Makarskoj koje govori kako su je „u pamuku prenijeli Židovi iz Španjolske, po kojoj se bolest i zove *španjolica*“. Ovdje se susrećemo sa ranije raširenim shvaćanjem o Židovima kao krivcima za epidemije kuge. Istaknuto je i „lokalno pravdanje“ kako je „krivnja u drugima“, kojim se prikriva stanoviti Bušelić iz Tučepa kao krivac za prijenos okužene vreće pamuka. Predaja je i „dopunjena“, što dokazuje pojava španjolice tek 1918., ali i opće poistovjećivanje ove bolesti kao „kužne“. Umrle od kuge pokapali su na groblju na Ravnicama kod zaseoka Čovići, koje je najveće pokapalište umrlih od kuge 1815. u Tučepima. Ovdje su predajom iz udaljenih zaselaka Sride Sela umrle nosili u plahtama ili pokrivačima. Velik broj žrtava razumljivo je rezultirao i brojnim, danas zametnutim mjestima ukopa. Groblje na Ravnicama je najvjerojatnije bilo tek rudimentarno ograđeno i neupadljivo, stoga i nije katastarski ucrtano poput grobalja s ogradama u Makarskoj i Gradcu. Slično vrijedi i za groblja u preostalim naseljima Makarskog primorja pogođenih epidemijom kuge 1815., osobito što je broj umrlih u njima bio manji nego u Tučepima.²²

„Kao najefektniji vid zaštite od kužne bolesti smatralo se korištenje vatre. Za Brela je istaknuto spaljivanja kuća pokrivenih slamom. Pavišić koji je prema takvom postupku suspektan, govori kako se spaljivanje osobito prakticiralo u Tučepima. Ovdje se navodni broj od čak 90 spaljenih kuća, od 113 okuženih. Velik broj umrlih od kuge u Tučepima ukazivao bi i na štetnost takvog prakticiranja zaštite, jer naročito je vatra poticala kontinuitet i širenje epidemije rastjerivanjem štakora zajedno s buhama koje su bile i prenosnici bolesti.“²³

„Za Gradac je sačuvana predaja i o sklanjanju u velikim bačvama u vrijeme epidemije kuge 1815. Takva zaštita, ali i zaklon prestrašenim ljudima od kiše i žege, osobito se naglasila

²¹ Isto, str. 27.-29.

²² Tomasović, Marinko, *Kuga u Makarskoj i Primorju 1815.*, zbornik radova, Gradski muzej Makarska, Makarska, 2017., str. 52-53.

²³ Isto, str. 63.

za blizinu daščara lazareta kod prevlake Sv. Petra u Donjoj luci u Makarskoj, a poznato joj je ranije korištenje i u prihvatilištima za osumnjičene u splitskoj kugi 1783.-1784. Sklanjanje u bačvama u vrijeme makarske kuge 1815. poznato je i za neretvanski kraj.²⁴

Zaštita od kuge i demonskih sila nazire se i u slučaju Sv. Jelene čija je crkvice izgrađena na uzvišenju nedaleko raskrižja puteva između Podpeći i Sride Sela. Uz pojam raskrižja kao okupljališta nečistih sila, svetica pruža i zaštitu od kuge. U Zaostrogu se vjerovalo u izlječenje izrasline (tako i kužne) zarezivanjem križa užarenom medaljom Sv. Jelene Križarice.²⁵

Među gradnjama posvećenim Sv. Roku u Makarskom primorju, zaštitniku od kužnih i drugih zaraznih bolesti, najstarije su crkve u Bastu i Podgori. Razlozi izostanka svetišta Sv. Roku u naseljima pogođenih kugom 1815. nisu posve jasni. Crkvice ili kapelice Sv. Roka ne nalaze se u makarskim prigradskim selima, Velikom Brdu i Kotišini, u kojima su posljedice epidemije 1815. također iskazane relativno većim brojem umrlih.²⁶ Sv. Rok se obilježava 16. kolovoza, a njegovo se štovanje vrlo brzo širilo cijelom Europom.²⁷

Fotografija: Crkva sv. Roka u Podgori²⁸

„Poseban zavjet od minule kuge predstavlja srebrni tabernakul načinjen za makarsku stolnicu sv. Marka 1818. od zlatara Luigija Merloa iz Vicenze, kako se i čita na njegovom podnožju (*Luigi Merlo – Fabro Orefice – a Vicenza – Peso oncie 735 2/4 anno 1818.*). Zavjet je bio usmjeren Gospi od Ružarija, na čijem oltaru tabernakul i okviruje kasnobizantsku sliku

²⁴ *Isto*, str. 65.

²⁵ *Izvor*, list župe Sv. Ante Padovanskog - Tučepi, god. XXIV, Božić 2017., br 23 (51), str. 68-69.

²⁶ Tomasović, Marinko, *Kuga u Makarskoj i Primorju 1815.*, zbornik radova, Gradski muzej Makarska, Makarska, 2017., str. 74.

²⁷ Dragić, Marko, *Sveti Rok u tradicijskoj katoličkoj baštini Hrvata*, Nova prisutnost, časopis za intelektualna i duhovna pitanja, Vol. XI, No. 2, Kršćanski akademski krug, Zagreb, 2013., str. 165.-182.

²⁸ Fotografirala Antonia Vodanović

Gospe s Djetetom. Ovim je podcrtana i uloga Gospe Zaštitnice, kojom su zavjeti u Dalmaciji bili usmjereni i u vidu njenih zagovora u obrani od kuge. Za Makarsku je i sačuvana predaja o slici Gospe s Djetetom koju su u danima epidemije nosili po kućama za molitvu ispred nje.“²⁹

Fotografija: Zavjetni srebrni tabernakul iz 1818. u sustolnici sv. Marka u Makarskoj³⁰

„Pučke pobožnosti u vezi epidemija kuge osobito su istaknute u Makarskoj. Kao zahvalnost zbog prestanka kontumacije, strogo poduzete u pogledu epidemije koja je 1783.-1784. zahvatila širi prostor oko Primorja, u Makarskoj je 15. rujna 1784. oko grada održana procesija s Presvjetlim sakramentom i pjevanjem *Tebe Boga hvalimo*. Zavjetnu obvezu zahvale zbog prestanka kuge 1815., time i odvratanja te zaštite od ove bolesti, dostojanstvenije je preuzelo čašćenje *Presvetog Srca Isusova*. Makarski biskup Fabijan Blašković na blagdan *Srca Isusova* 2. lipnja, u danima najužasnijeg očitovanja epidemije, posvetio je biskupiju *Presvetom Srcu Isusovu* te se s narodom zavjetovao na svetkovanje ovog blagdana s procesijom. Tekst zavjeta na talijanskom jeziku, sačuvan u prijepisu, nekada je stajao uokviren na zidu stolnice. Zavjet je obnovljen ispred sustolnice sv. Marka, 11. lipnja prigodom stogodišnje obljetnice na blagdan *Presv. Srca Isusova*, od pomoćnog makarskog biskupa Juraja Carića, kojom prilikom se izriče novi zavjet: *Spasitelju naš Isuse!* Do ponovne obnove zavjeta došlo je 25. lipnja 1965. na blagdan *Presv. Srca Isusova*, prigodom njegove 150. obljetnice, ispred sustolnice u Makarskoj, nakon koncelebrirane mise kojoj je predsjedao biskup Frane Franić te 12. lipnja 2015. kod 200. godišnjice obilježavanja epidemije i zavjeta od splitsko-makarskog nadbiskupa Marina Barišića i makarskog župnika župe sv. Marka don Pavla Banića. Osobito obredi s procesijom kod svetkovanja *Srca Isusova* sadržavaju podsjećanja na presudni značaj kuge 1815. One uključuju i nošenje slike *Srca Isusova*, što je i istaknuto kod ustanovljenja

²⁹ Tomasović, Marinko, *Kuga u Makarskoj i Primorju 1815.*, zbornik radova, Gradski muzej Makarska, Makarska, 2017., str. 76.

³⁰ Fotografirala Brankica Pejčević

zavjeta. Nesumnjivo je prikaz *Srca Isusova* u makarskoj pobožnoj tradiciji zadobio i snagu opće zaštite od bolesti.

Asocijacije na kugu u domašajima pučke pobožnosti sadržane su i u obredima Velikog tjedna, u makarskim procesijama na Veliki četvrtak i Veliki petak. Tom prilikom molio se jedan *Očenaš* i *Zdravo Marija* i za umrle od kuge na postajama u franjevačkoj crkvi i crkvi sv. Filipa, kao i na povratku u sustolnicu sv. Marka. Molitva je na Veliki petak uključila i grobljansku kapelicu. Kuga kao jedno od zala nadahnula je stih “*Od kuge, glada, nemoći – čuvaj nas i rata*”, vapaj-podsjetnik iz snažnog napjeva *Prosti Gospodine*, koji se i danas pjeva u sv. obredu Velikog četvrtka u makarskoj sustolnici. Nesumnjivo da se u ovoj pjevanoj molitvi spomen kuge ne odnosi na 1815., jer napjev predstavlja ponešto modificiranu, pojednostavljenu i puku za pjevanje lakše izvodivu, kudikamo stariju molitvu čiji je tvorac makarski biskup Nikola Bijanković.“³¹

Fotografija: Procesija sa slikom Srca Isusova na polasku iz sustolnice sv. Marka u Makarskoj³²

„Može se stoga reći kako slaba sačuvanost predaje o kugi u Makarskoj i njenom primorju osobito stoji u vezi izostanka sličnih „paralelnih pojmova“ koji bi je nadživjeli i tako se za nju vezali. Ovdje se jednim primjerom donekle može poduprijeti takav zaključak, a stoji u vezi grmolike biljke *matar* (ili *motar*; *Crithmum maritimum L.*) za koju se moglo čuti kako se njenim kuhanjem prehranjivalo stanovništvo okupljeno u vrijeme epidemije kuge 1815. na makarskoj Osejavi. Nesumnjiva nutricionistička vrijednost ove biljke i danas korištene u

³¹ Tomasović, Marinko, *Kuga u Makarskoj i Primorju 1815.*, zbornik radova, Gradski muzej Makarska, Makarska, 2017., str. 77-78.

³² Fotografirao Marinko Tomasović

prehrani, a i sama okolnost da je rasprostranjena na morskoj strani poluotoka, upućivali bi na točnost predaje.“³³

Sveukupna iznimnost sačuvanih predajnih sadržaja o kugi 1815., kojima se i pripovijedanjem naznačava njen značaj, možda se ponajbolje dokazuje primjerom jednog stvarnog događaja u Makarskoj. Vrijedi ga iznijeti jer je sačuvan isključivo zahvaljujući A. Frariju, kojemu je, kako piše, bio i očevidcem. Frari pripovijeda o djevojci koja se, natjerana kišom, zaklonila u bačvi na “njivostanu” Osejave. Iako je u njoj boravio od kuge zaraženi redovnik koji je i umro, ona je u bačvi preživjela više dana. Njena najstarija sestra, vidjevši je nakon toliko vremena zdravu, otjerala ju je iz bačve te se u nju zaklonila. Iste noći je oboljela te uskoro i umrla. Otjerana sestra povratila se u bačvu te zadržavši se u njoj neko vrijeme, kao i u karanteni na Baškom Polju, zdrava je dočekala svršetak epidemije. Teže je shvatljivo da je ovaj događaj mogao ostati nepoznat u Makarskoj, ali je upitno u kakvom je obliku pripovijedanja i trajanju predaje saživio.

„Iako je pojam kuge, sudeći prema zabilježenom pripovijedanju, tek iznimno sadržan u predaji i kasnijoj folklorističkoj razradi u Makarskom primorju, pojedini segmenti dokazuju njeno rano uključivanje unutar usmene baštine. Stipan Ivičević daje opis lika kuge u prigodnici, za ono vrijeme i njemu bliskoj, posve uobičajenoj pjesničkoj formi, upućenoj pomoćnom makarskom biskupu Vinki Cimi prilikom njegova ustoličenja. Kugu je dotjerao u liku poznatom iz nebrojenog niza opisnih prikaza demonskih ženskih bića, uz to i “pojačanim” ukazivanjem na njenu pohotu-bludnost: “...*Góspodnji mi dódje maćónoša,/A š njim žena...U njoj sriéca lóša.//C’rna kósa, ohlo zárudjena;/Mútno čelo, tísno í lakomo;/Máčje óči, rázbludna pógleda;/Oštar nósić, pun zmijinja jéda. //Siróka joj próždorita ústa;/Zúto lice, nenávidno súvo;/Od liénosti, pódavite rúke;/Zágalila suvókostne šljúke.//Rázgledav ju vélim sam ú sebi/Nú ti žéne- “Sédam- sm’rtnih- griéhah!..//Znatižéljan ja pítam joj drúga:/Kó je óva?- Odgóvara: “kúga”!...” Nesumnjivo da je opis kuge Ivičević tek dotjerao, unosivši u svoju slagalicu dijelove koje je, još godinama ranije, morao slušati u Makarskoj.“³⁴*

„Makarska i tučepska prikaza kuge tek je dugotrajna, uopće okoštala slika Zla u obličju ženskog demonskog bića, najkonkretnije svojstvena opisu vještice. Na dosta širem planu, time i posredno, kuga se sagledava i pojmom vila kao nadnaravnih bića. U nepreglednim inačicama pojave i djelovanja vila, pripovijedanjem u kojima su njihove radnje isprepletene u nijansama

³³ Tomasović, Marinko, *Kuga u Makarskoj i Primorju 1815.*, zbornik radova, Gradski muzej Makarska, Makarska, 2017., str. 81-84.

³⁴ *Isto*, str. 85-86.

dobra ka zlom, kao i poistovjećivanju vila s drugim bićima i pojavama, za Makarsko i susjedna područja nisu zabilježena usmena pripovijedanja o vilama kao kugi.“³⁵

„Presnažna ekspresija slike *Kuga u Makarskoj*, u kojoj je Franjo Salghetti – Drioli 1853. izravno pronašao motiv u Pavišićevu djelu, ostala je usamljenom u slikarstvu i samim pristupom temi-motivu epidemiji kuge. Ovo jedino poznato, likovno djelo s motivom kuge u Makarskoj začudo nije nadomješteno kojim kasnijim radom.

Fotografija: *Kuga u Makarskoj*³⁶

Prvenstvo u umjetničkom ogledu na temu makarske kuge 1815. ipak ne pripada slikarstvu, a ni Pavišiću, već ranijem stihotvorenju tada osobito poznatog splićanina Nikole Ivellija (Niccolo Ivellio, 1767.- 1831.). Ovaj opjevatelj mletačkog providura, potom Francuza, ali i dolazećeg glavara austrijske krune, tiskao je u Zadru 1828. neveliki spjev *Il bardo del Biocov* (*Biokovski bard*) želeći da se čitatelju prezentira tužni događaj podno Biokova. U spjevu je tome iznašao dobar razlog jer kao prigodnica darovana kralju i caru Franji i Makaranima, ponajbolje se opravdava upravo njegovim činom, novcem kojim podmiruje štetu nastalu epidemijom 1815., uostalom kako i ističe u bilješci na kraju knjige.

Stihovi N. Ivellija o nagovještaju i početku kuge: “*Tko primjetio nije oblak strašni,/Što, desetljeće već, bje zatamnio/Vrh Biokova? Drugi meteori,/Jašući na oblačinama groznim,/Zatvaraju ga cijelog. Lavež pasa,/Gavrana graktaj i pupavca kliktaj/strah ulijevaju. Krvavu je traku/Brazdalo Sunce, a mjesec je blijedi/Zlokobnih svjetlom tlo obasjavao./Kakve spomene nosim! Jedne noći,/Mračnije nego bilo koja druga,/Vuk je kraj moje kuće režat stao/Tužno i dugo, tako da mi psi se/Ne usudiše izaći iz loga/Da napadnu ga. Zatim slabi*

³⁵ Isto, str. 86-87.

³⁶ Autor: Franjo Salghetti - Drioli, 1853.

*bljesak/Rasprši tamu i dan se pojavi./ Strahovit dan! Nebo je bilo maglom/Sve pokriveno, a glas neki, puknut/Od mrazne jeze, ispriča mi kako/Zla neka bolest, nenadana, zvana/Imenom kuge, Makarsku je našu, Podgoru, Gradac i Tučepe snašla.“*³⁷

Preostala su tako, u biti, iza makarske kuge 1815. – izuzmemo li istaknute asocijacije u domašajima vjerskih obreda i razvijene pučke pobožnosti – ipak dva uistinu vrijedna stvaralačka djela: spjev Nikole Ivelija iz 1828. te Driolijevo djelo iz 1853. Kuga je kao inspirativno izvorište danas tek ukoštana spomenom u prilagodbi vjerskim obredima, stoga i izvan kakvih nakana užeknjiževnog ogledanja. Takva je i *Himan Srcu Isusovu* Marina Srzića i Umberta Kostanića, od potonjeg i uglazbena, spjevana u trima tercinama i osam katrena prigodom obilježavanja 200. godišnjice i obnove zavjeta Presvetom Srcu Isusovu. Tematski usmjerena Zavjetu 1815. kugu kao bolest uvodi se u trećoj strofi: *“U doba slavno biskupije drevne, / kad bič se grozni na grad ovi spusti,/ i krene harat crne smrti jauk ovako biše.”*³⁸

Noćne svijeće

Uz vile, vještice, more te druga slična stvorenja često su se znala spominjati svjetla na grobljima. Ta svjetla bi, navodno, podsjećala na procesiju. Vjerovalo se da su to duše umrlih koje noću obilaze grobove i da ih se *triba oklonit*. Zbog takvih priča noćni obilazak groblja bio je često predmetom oklade među mladićima i starijim muškarcima, koji su jedni drugima potajno palili vatre, pa se o njihovim „junaštvima“ znalo pričati godinama.

Tako je jednom jedan čovjek došao u kuću župnika sav preplašen. Župnik ga je upitao što se dogodilo, a seljak sav blijed odgovorio: *„Oče, daj mi moći od pomoći, jer čini mi se, da ću sad izdahnuti“*. Kada ga je župnik opet upitao što ga je uplašilo rekao je da se sinoć malo prije ponoći vraćao kući i prolazio kraj stare crkve gdje je taj dan bio ukop. Vidio je mrtvaca u crnom odijelu, a iz usta mu je izlazila vatra. Tada je seljak prekrizio tri puta sebe i vatru, ali kada je vidio da od toga nema koristi u tren oka je skinuo pušku sa ramena i gađao rekavši prije: *„U ime Isusa i Marije“*. Nakon toga vatra se počela sve više širiti, a on je počeo trčati. Što je on više trčao, to je bila veća vatra i uz to je počelo i jako puhati. On se nije smio okrenuti od straha. Nije mogao zaspati cijelu noć, cijeli se ukočio. U panici je govorio župniku da će poginuti, ako mu ne pomogne. Tada ga je župnik počeo smirivati i govoriti mu što je to sve

³⁷ Tomasović, Marinko, Kuga u Makarskoj i Primorju 1815., zbornik radova, Gradski muzej Makarska, Makarska, 2017., str. 90-93.

³⁸ *Isto*, str. 98.

moglo biti. Otišli su zajedno do tog mjesta. Seljak je objasnio odakle je gađao i prema čemu. Našli su mjesto na starom hrastu gdje je olovo raznijelo jedan dio, a otuda je krenula vatra. Međutim, to seljaka nije moglo uvjeriti pa je natjerao župnika da ponovo po mraku odu tamo. Navečer su naišli na isti prizor, nije bilo ni traga mrtvacu ili vatri. Seljak je i dalje ostao u strahu prepričavajući i drugima taj strašni događaj koji ga je zahvatio.³⁹

Naude ili uroci

U makarskom kraju uroci se nazivaju i naude. Vjerovalo se da *naude* ili uroci mogu ugroziti zdravlje, a osobito dječje zdravlje. Također se vjerovalo da *naudu* namjerno ili nenamjerno šalje neka osoba, ili da se ona javlja kao posljedica kršenja zabrana koje nameću zle sile. Ako se nauda povezivala s osobom onda se govorilo o zlom ili urokljivom oku za koje se držalo da pripada više ženama nego muškarcima. Žene s urokljivim okom zvali su *čara*, *štringa* ili *vištica*, a muškarce *vištac*. Vjerovalo se, naime, da *štringa* ili *vištac* pogledom mogu poremetiti nečije zdravlje privremeno ili za stalno. *Štringe* su osobitu moć imale nad malim djetetom kojemu su mogle nauditi izravno. Nije ih bilo lako nagovoriti da odstupe od svoje *naude*.

Za većinu se govorilo da su *vele tvrdokorne* pa su starije žene savjetovale mlađima *da ih puten uvik lipo upitaju i da njih ka idu odnesu štogo na dar pa će lagnje vratit*.

Pored zla oka, govorilo se da dijete treba čuvati od kletve, hvale i čuđenja, jer se vjerovalo da i to prenosi *naudu*. Proklinjanje djeteta: *Dabogda te škarlatina prikinila! Đava te u kolu vija!* i sl. bilo je jednako nepoželjno kao i hvaljenje njegova zdravlja i lijepog izgleda, ili pak iščuđavanje njegovoj visini i brzu rastu *jerbo je zlo čoviku uvik tilo pomrsit račune, pa ga ti zva ili ne zva*. Zato je poslije hvale trebalo dodati: *Dobra mu (njon) srića! Bog mu bija u pomoći! Ne bilo mu naude!* i sl.

Zbog toga što je *naudu* moglo nametnuti i neko nepoznato zlo ili sile, nije se smjelo dječju odjeću ostavljati izvan kuće poslije mraka. Koliko se pazilo na to pokazuje i podatak da ih je i *svekar zna pokupit*, ako žene do sumraka ne bi došle kući. *Nika nije bilo ostavit robicu vanka potlo sunca!* – tvrde kazivači. Ako se to nije moglo izbjeći, *vajalo i' je jope do sunca drža vanka da i' sunce vidi, ili ih malo protrest s vr komina da i' svitlo lizne*.

³⁹ Gareljić, Tatjana, *Narodne nošnje Makarskog primorja*, Gradski muzej Makarska, Makarska, 1999., str. 27.

Vjerovalo se i da došljak noću unosi mrak u kuću, pa mu se branilo da odmah ode djetetu, osim ako nije ušao s upaljenom lulom, *španjuleton*, *bijon* ili šibicom, ili *ako nije sta uz vatru da ga svitlo lizne*.

Skidanje naude

Od *nauda* se moglo zaštititi dijete na više načina. Osim skrivanja od zla pogleda iza zastora na *zivki*, odnošenja u drugu prostoriju, zadržavanja u kući, pokrivanja glave i tijela, izbjegavanja *štringe* i izbjegavanja mraka, znalo se djetetu u povoj ili džep staviti malo *pupe*, središnjeg dijela kruha. *Ka bi dite išlo na krst, ili vanka među narod, mater mu meti mrvu kruva za povoj i pokrij ga po glavi, a digod mu obući košujicu naopako*.

No, izokretanje odjeće nisu svi prihvaćali. Bilo je starica koje su govorile *da je boje dicit ne mećat robu naopako, jerbo njin tako moreš donit naudu*. Umjesto toga, savjetovale su majkama da djeci odjenu nešto šareno.

Radi zaštite ili dizanja *naude* znale su bake i majke odnijeti dječju odjeću svećeniku da je blagoslovi ili ga tražiti da djeci učini *svete moći* ili *šklopare*. *Svete moći* su bile platnene, zašivene vrećice u kojima je obično bio blagoslovljeni suhi cvijet. *Šklopari* su vrsta *svete moći* napravljeni od krpice na kojoj se nalazio lik sveca. Sve vrste *svetih moći* nosile su se uz tijelo ispod odjeće. Kako se vjerovalo da se zaštitna snaga *svete moći* ne smanjuje, većina ljudi nosila ih je do kraja života. Kazivači tvrde da je bilo onih koji su ostavili *svete moći* kada su otišli *u svit*, ali su ih kasnije tražili *jer su im se u tuđini trepete vratile*.⁴⁰

Vjerovalo se i u moć nekih žena za skidanje *naude*. Jedna je kazivačica spomenula događaj s nedjeljne mise kada je ženi koju su u Tučepima zvali *štringa* pala krunica na pod. Djevojčica koja je do nje sjedila požurila se da joj je podigne, ali ju je ona odgurnula govoreći: *Guja te za srce ujila!* Po povratku kući dijete od bolova *nema nego umrit*, pa uplašena majka pozove susjedu koja je *znala s travan*. Vidjevši djevojčicu kako se *privija*, susjeda zaključila kako je riječ o *naudi*, pa donese granu vinove loze i zapali je na *kominu*. Dok je grana gorila, ona je *ka za se nešto brzo govorila*, i na kraju vatru ugasila *kršćenon vodon*. Kratko nakon obreda bolovi su prestali. Međutim, djevojčica je još godinama povremeno trpjela ista napadaje.⁴¹

⁴⁰ O tome više: Marko Dragić, *Basme u hrvatskoj usmenoj retorici i izvedbi*, Bačkaški folklor jako kod interkulturowy, tom 1, (Joanny Rękas) Wydawnictwo University Adam Mickiewicz, Poznań, 2011., str. 75-98.

⁴¹ Gareljčić, Tatjana, *Narodne nošnje Makarskog primorja*, Gradski muzej Makarska, Makarska, 1999., str. 32.

Vukodlaci

Demonske predaje o *vukodlacima* pripovijedaju o mrtvacima koji su se zbog teških grijeha četrdeset dana nakon smrti ustajali iz groba. Ako su za života bili pijanice, pojavljivali su se kao mješina puna vina, a ako nisu bili pijanice, pojavljivali su se u obliku mješine pune vodom.⁴²

„Nestajali bi kada bi bili probodeni glogovim kocem (ili sa sedam glogovih kolaca). U nekim krajevima (primjerice Hrvatskomu Zagorju) vjerovalo se da će se pokojnik povukodlačiti ako preko njega prijeđe mačka.“⁴³

Kudlaci su zli i uvijek nastoje naškoditi čovjeku, a često uzimaju različite životinjske oblike. Prema pričama oni se okupljaju na raskrižjima putova od dvadeset tri do dvadeset i četiri sata te za čovjeka nije dobro da se u to doba zatekne na putu jer bi mu se moglo dogoditi svakakvo zlo. Zbog toga se na raskrižjima putova postavljalo raspelo kao obrana od zlih sila, ali služilo je i kao pomoć u rasuđivanju pravih smjerova putovanja.⁴⁴

Vukodlaci su zamišljeni kao dlakava stvorenja slična magarcima koja su mogla poprimiti različite oblike. Prema pričanjima, oni su zaustavljali ljude noću na planini, kad su se vraćali iz Zagore. Dokaz da se na putu ispriječio vukodlak bio je taj što bi konj ili mazga odjednom stali na određenom mjestu i što nikako nisu htjeli naprijed sve dok to zbog čega su stali nije nestalo. S vukodlacima su bile povezane i priče o lomljenju maslinovih grana tijekom noći, koje bi ujutro osvanule nedirnute i priče o čudnim torbama i drugim predmetima na putu koje bi, kada bi im se čovjek približio, nestale. Tvrdilo se da i noćni šumovi slični valjanju magarca dolaze od vukodlaka. Ljudi bi zbog njih izlazili na *obor* uvjereni da im se *magare* oslobodilo iz *pojate* i da ga treba ponovno *spratit*, ali vani ne bi bilo ničega. No, kad bi se vratili u kuću, šumovi bi se ponovili, pa je *svak zna da je od vukodlaka*. U takvim situacijama *tribalo se prikrstit da nekrst nestane* ili *da čovika nije stra*. Već dvadesetih godina 20. stoljeća susreti s vukodlacima spominju se još samo u pričama iz prošlosti.

⁴² O tome više: Kežić Azinović, Anita; Dragić, Marko, *Demonološke predaje Hrvata u Ljubuškom. Hercegovina*, godišnjak za kulturno i povijesno naslijeđe, br. 20. Mostar 2006, str. 63-88.

⁴³ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 440.

⁴⁴ *Isto*.

3. Svetkovine

3.1. Adventski i Božićni običaji

Pripreme za Božić su počinjale s adventom (lat. *adventus* - *dolazak, dohod, početak*). Slavljenja adventa potječe iz 4. stoljeća. Advent (Došašće) se sastoji od četiri nedjelje koje prethode Božiću, a simboliziraju četiri tisućljeća od stvaranja svijeta do dolaska Isusa Krista. Došašće je vrijeme pokore kao i pripreve za Kristov dolazak. U crkvama, svećenici nose ljubičaste misnice; na treću nedjelju mogu upotrijebiti i ružičaste misnice koje dodatno naglašavaju vrijeme pokore. Nedjelja koja je najbliža svetkovini sv. Andrije prva je nedjelja Adventa. Ponedjeljkom iza tog dana u crkvi počinju zornice. Te svete mise započinju obično u šest sati ujutro, a ponegdje i u 7 sati. Na zornicama se molilo i pjevalo u čast Majke Marije. Zora je simbol Kristova dolaska, a znakom je i Kristove prolivene krvi. Zadnji tjedan Došašća je usmjeren na Kristovo rođenje, a posebno se naglašava uloga Majke Kristove.⁴⁵

Pripreve za doček najveselijega kršćanskoga blagdana počinju na dan zaštitnika grada, **Sv. Klementa**. S obzirom da je advent vrijeme posta, molitve i svekolike pripreve za doček Božića, za vrijeme adventa nisu se smjele održavati svadbe i veselja, niti se pjevalo i igralo. Iznimka je bio blagdan Bezgrješnoga začeća Blažene Djevice Marije (8. prosinca).⁴⁶

Simbol adventa je adventski vijenac. Vijenac nema ni početka ni kraja što simbolizira vječnoga Boga. Vijenac se pleće od zimzelenoga lišća ili grančica. Na vijencu se nalaze četiri svijeće koje simboliziraju: četiri adventske nedjelje; četiri godišnja doba; odnosno: *stvaranje, utjelovljenje, otkupljenje i svršetak*. Prve adventske nedjelje pali se jedna svijeća i tako svake naredne nedjelje po jedna sve dok tjedan prije Božića nisu upaljene sve svijeće. Vijence nalazimo u crkvama i domovima te predstavljaju poziv na molitvu. Danas se simbolična funkcija adventskih svijeća transformira u estetsku funkciju.⁴⁷

„Blagdan **Svete Katarine** - **25. studenoga** bio je po pučkom vjerovanju u mnogim krajevima početak Adventa ili Došašća (*Sveta Kate kokošica - misec dana do Božića, Sveta Katarina van, do Božića mesec dan*), a i vrijeme je to kada se počinju pjevati božićne pjesme. U narodu se popularno naziva i sveta Kate. Od toga dana su zabranjene svadbe i veselja, a u

⁴⁵ Dragić, Marko, *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata*, Crkva u svijetu, 43 (3), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 415.

⁴⁶ *Isto*, str. 416.

⁴⁷ *Isto*, str. 438.

pučkom kalendaru označava zadnji dan jeseni i početak zime (poznata je narodna uzrečica: *Sveta Kata - snig na vrata, Sveta Kate - pari k' ognju gnjate*).⁴⁸

Sveti Andrija - 30. studenoga, je službeni datum za određivanje početka adventa, no ujedno je i dan kada se vrši običaj proricanja djevojaka o budućem ženiku i uopće o sudbini. Ta proricanja vršila su se tumačenjem snova.⁴⁹

Sveti Nikola

Sveti Nikola rođen je u 4. st. u Maloj Aziji. Roditelji su mu bili kršćani, a stric mu je bio nadbiskup u Miri, koji je i zaređio Nikolu. Nakon što su mu umrli roditelji Nikola je razdijelio svoj imetak sirotinji. Poslije smrti nasljednika njegova strica izabran je za biskupa u Miri.⁵⁰

„Zaštitnik je djece, pomoraca, neudanih djevojaka, siromaha, studenata, farmaceuta, pekara, ribara, svjećara, zidara, trgovaca, tkalaca, zatvorenika, trgovaca, putnika, bolesnika, umirućih. Kult svetoga Nikole iznimno je raširen i na Zapadu i na Istoku. Glavni je zaštitnik Rusije.“⁵¹

Kao zaštitnik pomoraca, sveti Nikola posebno se štuje u primorskim krajevima. U narodu se taj svetac zove sveti Mikola (Mikula, Miko).

Sveti Nikola se u ikonografiji prikazuje kao biskup s tri vrećice sa zlatnicima ili s tri zlatne kugle što predstavlja njegovo dobročinstvo, a ponekad se prikazuje sa sidrom ili s lađom u pozadini, kao zaštitnik mornara. Katkad se prikazuje s malim djetetom koje mu ljubi ruku, ili s troje dječice u kablu što simbolizira njegovo zaštitništvo male djece.

„O svetom Nikoli nastale su mnoge legende još za njegova života. Već uz rođenje Nikole vezuje se legenda da je kao novorođenče mogao stajati. Jedna od legendi govori da je u blizini kuće Nikolinih roditelja živio čovjek koji je nekoć bio bogat, ali je izgubio carsku službu i imetak. Taj čovjek bio je spreman svoje sve tri kćeri prostituirati kako bi ponovno stekao bogatstvo. Čuvši za to Nikola je tri noći zaredom kroz prozor ubacivao po vrećicu zlatnika, te ih tako spasio od poniženja, priskrbivši im dobar miraz. Ta legenda ima dvije verzije

⁴⁸ Braica, Silvio, *Božićni običaji*, Ethnologica Dalmatica, Vol.13 No.1 , Split, Prosinac 2004., str. 7.

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ Dragić, Marko, *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata*, Crkva u svijetu, br. 3, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 419.

⁵¹ Dragić, Marko, *Sveti Nikola - biskup u hagiografskoj baštini Hrvata*, Ethnologica Dalmatica, 22 (1), Etnografski muzej, Split, 2015., str. 7.

završetka. Prema jednoj legendi nakon druge vrećice otac djevojaka odlučio je u zasjedi nekoliko noći čekati dobrotvora. Kad je Nikola ubacio dar i za najmlađu djevojku otac je skočio i prepoznao Nikolu. Usprkos zaklinjanju da nikome ništa ne govori, sretni otac je sve razglasio. Po drugoj legendi Nikola je vidio da ga otac djevojaka čeka pa se popeo na krov i kroz dimnjak ubacio zlatnike. Nad otvorenim ognjištem sušile su se čarape i zlatnici su pali u čarape. Prema toj legendi nastala je tradicija stavljanja darova u čarape ili čizmice, a sveti Nikola postao je zaštitnikom djevojaka u nevolji i udavača. Legenda o svetom Nikoli pripovijeda kako je taj svetac došao u gostionicu i otkrio da gostioničar krade djecu, ubija ih i njihovo meso služi gostima. Otkrio je troje djece sakrivene u posudi za rasol. Učinio je znak križa i djeca su se vratila u život. Temeljem toga čuda sveti Nikola postao je i zaštitnikom male djece. Prema toj legendi i prema onoj o darivanju triju djevojaka nastao je običaj Nikolinje - potajno stavljanje darova dobroj, a šibe lošoj djeci u prozore, čizme i sl. Prema legendi sveti Nikola je krenuo u Svetu zemlju, ali je nastala strašna oluja te brod zamalo nije potonuo. Sveti Nikola je zaprijetio valovima i oni su se smirili. Tako je postao zaštitnikom mornara i putnika.“⁵²

Na blagdan Svetoga Nikole održavaju se procesije. Procesija je vjerska povorka koja ide s jednoga na drugo mjesto, ili se obilazeći vraća na polazno mjesto. U procesiji se uvijek nosi neka sakralna stvar ili znak. U kršćanstvu se procesije javljaju s odobrenjem kršćanstva u 4. st. kada su se u Rimu svakodnevno u drugoj crkvi sakupljali vjernici i potom kretali prema crkvi u kojoj će se održati euharistijska liturgija. Na čelu procesije je križ, potom djeca, pa muškarci, zatim svećenici, niži po časti, iza njih viši, te najčasniji koji nose sakralni predmet. Na kraju povorke su žene. Od 1945. do 1952. godine vlasti su zahtijevale odobrenja za održavanje procesija često ih odbijajući ili sa zakašnjenjem dajući.⁵³

Lik svetoga Nikole, zaštitnika pomoraca i putnika nalazi se u crkvama mnogobrojnih luka diljem svijeta. Njemu u čast sagrađena su brojna zavjetna svetišta.

U našem kraju, sv. Nikola posebno se obilježava u Baškoj Vodi čiji je i zaštitnik, a njemu u čast podignuta je i mjesna crkva. Crkva svetog Nikole u Baškoj Vodi sagrađena je u 19. stoljeću. Godine 1872. počelo se s gradnjom, ali se dovršilo tek 1889. godine. Crkvu su gradili domaći majstori iz Makarske, a podignuta je u neoromantici. Na pročelju je zvonik na preslicu a ispod njega je bio sat. Na zvoniku su bila dva zvona. Veliko zvono je u Prvom svjetskom ratu rekvirirano, ali je 1926. god. nabavljeno novo, a drugo je iz 1893. godine.

⁵² Isto, str. 8-9.

⁵³ Isto, str. 18.

Godine 1927. crkva je popravljena. Tada je obojena unutrašnjost i na stropu naslikan sv. Nikola, koji se čuva nakon obnove unutrašnjosti crkve.⁵⁴

Tradicionalno slavlje u Baškoj Vodi na dan sv. Nikole započinje misom koja se održava u osam sati za domaćice koje ne mogu ići u procesiju, a druga misa s procesijom je u deset sati. U rano jutro kroz mjesto ide limena glazba koja svira budnicu. Velik broj mještana okuplja se ispred crkve Sv. Nikole odakle kreće procesija. Procesija s kipom sv. Nikole, kojeg po starom običaju nose pomorci i mještani u odorama mornara, prolazi duž cijele rive. Na središnjem dijelu rive, gdje se od 1998. godine nalazi kip svetog Nikole, mornari i svećenici tradicionalno izvrše blagoslov mora i plovila. Za vrijeme komunističkog sustava bilo je pokušaja zabrane procesije, ali u tome vlasti nisu uspjele.

Bezgrješno začće Blažene Djevice Marije slavi se 8. prosinca.

„Blažena Djevica Marija u otajstvu Božića uz malog Isusa ima glavnu ulogu. Zato joj pučka pobožnost u doba Došašća posvećuje osobitu pažnju, koja se na poseban način odražava u zornicama, ranim jutarnjim misama na čast Majci Božjoj.“⁵⁵

Sv. Luciju (Lucu) slavimo 13. prosinca. Svetica je sa Sirakuze na Siciliji, živjela u 3. stoljeću. Prema legendi njezina je majka bolovala od neizlječive bolesti pa ju je Lucija nagovorila da pođe na grob sv. Agate. Ondje se Luciji ukazala sv. Agata rekavši joj da će joj majka ozdraviti, a da će ona podnijeti teške muke. Lucija je bila zaručena, a njenog mladića je rasrdilo kad je sve imanje razdijelila siromasima te je on prijavio vlastima da je prigrllila kršćanstvo. Čvrsto je stajala uz svoju vjeru te je naposljetku umrla tako što ju je jedan vojnik bodežom uboo u vrat. Uvriježena je i legenda da je Lucija sama sebi iskopala oči jer je jedan mladić bio zanesen njima. Naime u strahu da njezine oči ne bi mladića navele na zlo, Lucija je iskopala sebi oči i poslala ih mladiću koji je zadivljen njenom vjerom i sam postao kršćaninom.

Uoči sv. Lucije započinju veće pripreme za Božić; sije se božićna pšenica kojoj se posebno vesele djeca jer svaki dan do Božića imaju zadatak zaliti pšenicu vodom i provjeriti kako napreduje. Pšenica se smatra simbolom plodnosti, obnove i novog života. U Makarskom primorju se od sv. Lucije također počinju peći i kolači. Većinom su to suhi kolači koji mogu duže stajati – salnjaci, keksi, gurabije, šape. Vjeruje se kako sv. Lucija daruje siromašne pa

⁵⁴ Isto, str. 36.

⁵⁵ Dragić, Marko, *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata*, Crkva u svijetu, br. 3, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 421.

djeca ostavljaju čarape za darove ili pak očekuju dar pod jastukom. Onima koji nisi bili dobri, stizala bi šiba ili kapula.

U hrvatskoj narodnoj tradicijskoj kulturi sv. Lucija se povezuje s očima, vidom i ženskim ručnim radom.⁵⁶

Uloga darivatelja djece zasjenila je ostale ikonografske oznake Sv. Lucije i Sv. Nikole.

Tri nedjelje pred Božić nazivaju se *ditići, materice i očići*:

- *Ditići, djetići* je treća nedjelja prije Božića. Stariji tada prijete djeci pa ih djeca, da ih odobrovolje, daruju.
- *Materice, majčice nebeske* je druga nedjelja prije Božića. Muškarci tada ucjenjuju djevojke i žene i traže otkup, a majke ih darivaju.
- *Oci, očići, oci nebeski* je nedjelja pred Božić. Djeca, djevojke i žene traže od muškaraca da se otkupe.⁵⁷

Svetog Tomu slavimo **21. prosinca**.

„Sveti Toma Apostol bio je jedan od Kristovih učenika. Često se naziva nevjerni Toma jer nije htio vjerovati u Kristovo uskrsnuće dok se ne uvjeri svojim očima i rukama. Prema predaji nije vjerovao ni u Marijino uznesenje na nebo. Krist je pozvao Tomu da se uvjeri i stavi svoju ruku u njegov bok, a Marija ga je uvjerala bacivši mu s neba svoj pojas.“⁵⁸

Njegov spomendan predstavlja početak božićnih blagdan te se ide na ispovijed i pričest.

Na **Badnje jutro** bi se žene rano ustajale kako bi sredile i okitile kuću i pripremile hranu za naredne dane, a muškarci dopremaju božićno drvce i odlaze u nabavku. Predvečer bi *domaćin doranija tri badnjaka*. (U hrvatskoj su tradicijskoj kulturi dvije vrste badnjaka. Prvu vrstu predstavljaju lisnate grane cera ili ljeskove grane do dva metra duljine sa što više resa. Ti badnjaci stavljeni su nad vrata, pod strehu ili na krov kuće i imaju estetski karakter. Drugu vrstu čine tri komada drveta, od kojih je najdulje dužine metar do dva i debljine trideset do

⁵⁶ Isto, str. 425-428.

⁵⁷ Isto, str. 430-434.

⁵⁸ Isto, str. 435.

*pedeset centimetara, koji su se nekoć ritualno uvečer unosili u domove i palili na ognjištima).*⁵⁹
Domaćica bi za to vrijeme unijela slamu i rastresla je ispod kuhinjskog stola.

Tad bi se oko *komina* okupili ukućani, a domaćin bi s grančicom masline stopljene u krštenoj vodi *poškropija badnjake i kužinu*, nakon čega bi svi molili Očenaš, Zdravomariju i Pokoj višnji.

Neke bi domaćice na vatru od badnjaka frigale fritule, koje su uz bakalar obilježavale Badnju večeru.

Do pedesetih godina, kad crkva uvodi ponoćku, oko tri sata ujutro se išlo na *ranu misu ili zornicu*. Kako se **Božić** štovao kao obiteljski blagdan, tada se nije *smilo na ručak u tuđu kuću*.

Čestitanje među mještanima se obavljalo drugi dan božićnih blagdana, na **Sv. Stipana**. Dva dana nakon Božića, na **Sv. Ivana**, obitelj je odlazila u crkvu i na groblje, a treće juto, na **Mladence**, bio je običaj da majka donese kući tanku *pruticu* i njome simbolično išiba djecu dok su još bila u krevetu.⁶⁰

„U hrvatskoj tradicijskoj kulturi značajno mjesto zauzimaju obredi i pjesme koji su se izvodili uoči blagdana **Sv. tri kralja (Bogojavljenje, Vodokršće)** i na sam blagdan (**6. siječnja**). Neki se narodni običaji ponavljaju na Badnjak, Božić, Novu godinu i Sv. tri kralja. Tako su se, primjerice, na blagdan Sv. tri kralja palile svijeće kao na Badnjak, Božić i Novu godinu; objedovala su se ista peciva; molile iste molitve; pjevale / recitirale iste pjesme itd. Sveta tri kralja predstavljaju završetak božićnih blagdana. Nekada se taj blagdan zvao *Tri mudraca od istoka*. Badnjak koji se stavljao na Badnju večer da malo gori s ostalim drvima dogorio bi na Tri kralja. To je značilo da su božićni blagdani završili. Toga dana iz kuće se iznosi i božićni bor. Posjeti obitelji, prijateljima, susjedima u božićno vrijeme i blagoslov vode na Bogojavljenje kraj su radosnih, božićnih blagdana.

Hrvatska kršćanska obitelj na Sv. tri kralja ne smije biti bez blagoslovljene vode koja se posvećuje u crkvi ili pred crkvom uoči ili na Sv. tri kralja. Ta se voda u narodu još naziva *kršćena i sveta voda*. Škropljenje je obred kojim svećenik ili biskup škropilom, a domaćin, domaćica ili drugi tko od ukućana grančicom, na primjer, hrasta, bora ili jele, prskaju blagoslovljenom vodom osobe, stvari, domove, štale, dvorišta, vrtove i sl., s namjerom da se

⁵⁹ Dragić, Marko, *Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi*, Crkva u svijetu br. 1 Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008., str. 67.

⁶⁰ Gareljčić, Tatjana, *Narodne nošnje Makarskog primorja*, Gradski muzej Makarska, Makarska, 1999., str. 58.

očiste i da se od njih odagnaju demoni. Škropljenje ukućana, kuća, stoke, štala, dvorišta, njiva, vinograda, pčelinjaka i dr. obavlja se uoči *Vodokršća* ili na sam blagdan.“⁶¹

3.2. Poklade

Razdoblje od *Očića* do *Čiste srijede* narod naziva *mesoija*. Naime, Sveta tri kralja (6. siječnja) označavaju svršetak božićnih blagdana, a od 7. siječnja do *Čiste srijede*, razdoblje je poklada ili karnevala (*krnjeval*). Intenzivni pokladni običaji i događaji traju nedjelju, ponedjeljak i utorak, pred Pepelnicu (*Čistu srijedu*). U ta tri dana se gostilo i obilno jelo, posebno u utorak navečer pred korizmu jer je većina ljudi postila sve do Uskrsa. Te dane narod naziva: *Velike poklade* ili *Završne poklade*, a zadnja nedjelja poklada zove se *Pokladna nedjelja*.⁶²

Poklade u hrvatskome narodnom izričaju imaju dvostruko značenje: poklade – kao razdoblje od Sveta tri kralja do Čiste srijede, ali su i sinonim za maškare, te su ujedno i oproštaj s redovitim veseljem i svim ugodnostima u svakodnevnom životu.

Zadnji pokladni dan, kruna poklada, je jedan utorak od 5. veljače do 7. ožujka. U onu nedjelju, prije zadnjeg pokladnog dana, se maškare djeca koja su svojevrsan uvod onomu što slijedi. Ophod velikih maškara najčešće se odvijao u utorak uoči *Čiste srijede*, a karakteriziraju ga: zastrašujuće maske i drugi odjevni rekviziti, buka, galama, zvonjava zvona privezanih na maškare (mačkare), pjesme, šale itd. Time se htjelo otjerati demone od domova i štala; ljudi i stoke, a to pokladne ophode čini apotropejskim.⁶³

„Princ Karnevala u Dalmaciji je *krnjo*, u Istri i Primorju *pust*, u Zagrebu *fašnik*. Uz njega su određene osobe: tužitelj, branitelj, sudac, krvnik s odgovarajućim maskama. Na određenom mjestu izvodi se prikaz suđenja krnji koji je za sve kriv, te ga na koncu spaljuju ili svečano utope. Pokatkad tu dramu prate i narikače koje žale za krnjom. To folklorno kazalište

⁶¹ Dragić, Marko, *Sveta tri kralja u hrvatskoj tradiciji*, Crkva u svijetu br. 1, vol 42., Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2007., str. 97-100.

⁶² Dragić, Marko, *Velike poklade u folkloristici Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina, Vol. 8/1, No. 8, Zadar, 2012., str. 156.

⁶³ *Isto*, str. 158.

simbolizira pobjedu proljeća nad zimom koja je obilovala mnogobrojnim nedaćama otjelovljenim u krnji.“⁶⁴

U makarskom kraju na poklade su bili posebno veseli dani. Nažalost, ti običaji su izumrli, ali nekad su to bili dani ludovanja, smijeha i zafrkancije. Malo je tko ostao da se ne bi *mačkarao* i ludovao po mjestu, uz obavezno paljenje karnevala. Vrlo lijep običaj koji je izumro je *kulendanje*. To je bila grupna pjesma (često uz harmoniku) pred kućnim vratima prijatelja i poznanika dobre volje. Zauzvrat, domaćin je darivao „*kulendaće*“ vinom, prošekom, bajamima, duvenicama, suđukom, suhim smokvama. Pjesma je imala lijep napjev i tekla je ovako:

Bila grana od orija

fajen Isus i Marija.

Došli smo van kulendati,

ako ćete štogod dati.

Mi vam puno ne prosimo,

ni torbice ne nosimo,

samo malo suva voća

da grizemo do ponoća.

Nakon uvodnih kitica slijedile su pohvale glavi kuće i zatim poimenice svim ukućanima.

O šjor..... ferivito (fjor di vita)

A mi jesmo čuli lipo

Da ti jesi čovik pravi

Među svima odabrani.

⁶⁴ Isto, str. 171.

A zatim ženi:

Šjora ferivito

A mi jesmo čuli lipo,

Da ti jesi žena prava

Među svima odabrana.

A zatim i ostalim ukućanima. Kad bi sve iskulendali, domaćin bi otvorio vrata i častio kulendare. No, znalo bi se dogoditi da netko nije otvorio vrata. Tada im se pjevala sljedeća rugalica:

Zima nan je stati,

Prid vašima vratin.

Zima nan je do kolin

Pomoga vas Gospodin.

Ako ni nakon ove rugalice nije otvorio vrata zapjevali bi mu drugu rugalicu:

Prid kućon van murva

U kući van kurba.

Prid kućon van šandarac

U kući van magarac.

A u kući u kojoj su bili „stimani“ (dobro primljeni) kulendari su zahvaljivali pjevajući:

I od tusta, pa do lita,

Bog vas živi mnogo lita.

I tako od kuće do kuće uz šalu i pjesmu, nazivajući blagoslov i dobro.⁶⁵

Mladi u Baškoj Vodi u danima poklada dodatno su se zabavljali „krađom“ broda ili magareta. *Brod bi se odnio u Staretinu ili u Kuke, a magere bi se odnijelo na bovu ili uvalilo u gajetu i ostavilo da pluta. Sutradan bi bio urnebes - nema broda, nema magareta!*

3.3. Korizmeni i Uskrsni običaji

Korizma je vrijeme pripreve za Uskrs. Naziv dolazi od latinske riječi „*quadragesima*“, tj. četrdeset, jer traje 40 dana, (od Pepelnice ili Čiste srijede do Uskrsa). Stoga se u nekim hrvatskim krajevima uz izraz „*korizma*“ uobičajio i naziv *Četrdesetnica*. Broj tih dana uskrsne pripreve uvjetovan je Isusovim četrdesetodnevnom postom u pustinji prije početka njegova propovijedanja i naviještanja Evanđelja. Stoga je korizma vrijeme posta i nemrsa, odricanja, pokorničkih djela i molitve. Te vanjske izraze korizme pratilo je osobito crkveno korizmeno događanje koje potvrđuju korizmene pjesme s ozbiljnim napjevima i porukom koja izražava Isusovu muku, ali i vjerničko suživljavanje s njegovom mukom i smrću. Isti je sadržaj i pučkih korizmenih pobožnosti. I to u nekim krajevima, pokorničke procesije, i pučko pjevanje dirljive pjesme *Plać Gospin*, gdje je pažnja usredotočena na žalost i bol Isusove Majke Marije koja prati Isusa sve do križa na kojem je umro .poslije razapinjanja. Te događaje Isusove muke i smrti nekoć su naši stari slavili tzv. *pasionskim igrama*. U naše je vrijeme opća korizmena pobožnost *Križni put* kao izraz suživljavanja s Kristovom mukom i smrću.

Naš je narod korizmu nazvao „*vrijeme pročišćavanja*“. Na taj naziv i danas još podsjeća izraz *Čista srijeda* za prvi dan korizme. To osobito „*čišćenje*“ potvrđivali su i nazivi za korizmene nedjelje: prva je bila „*čista*“, druga „*pačista*“, a zatim su slijedile „*bezimena*“, „*sredoposna*“, pa „*gluha*“ i Cvjetnica. Očito da izraz „*čišćenje*“ u svim svojim oblicima ukazuje na post i nemrs, jer je korizma izvanjski bila vrijeme kad se nije uzimala nikakva mesna hrana osim riba. Jela su naši stari začinjavali s uljem, a glavna jela su bila svježi i suhi sir koji su domaćice priređivale s tjesteninom. Naravno, u to vrijeme koristilo se u prehrani osobito povrće, kako pripravljeno za zimu tako ono proljetno.

⁶⁵ *Svjetonik*, list župe Uznesenja Blažene Djevice Marije, Bast - Baška Voda, god. XV, Božić 2017., br 1(15), str. 35-36.

To korizmeno odricanje u nekim našim krajevima pratila je i skromnost u odijevanju, jer ni mladi ne bi tada nosili šareno ukrašenih dijelova odjeće ni nakit. Nitko se nije raskošno odijevao. Nisu se slavile svadbe, a skromnost je pratila i druge proslave. Tako je, dakle, izgledala vanjska priprava za proslavu Uskrsa.

Cvjetnica

Osam dana prije Uskrsa je *Cvjetnica* ili *Nedjelja muke Gospodnje*. Njom započinje *Veliki* ili *Sveti tjedan*, kad slavimo tjedan najveće tajne kršćanstva: Isusovu muku, smrt, pokop i uskrsnuće. Cvjetnica je uvod u to slavlje. Na taj dan se slavi Isusov mesijanski ulazak u Jeruzalem u dane prije Pashe. Sadržaj Cvjetnice otkriva svećenikov pozdrav kojim započinje bogoslužje: „*Danas se skupljamo da započnemo slavlje vazmenoga otajstva, to jest muke i uskrsnuća Kristova.*“ Isus je zato i ušao u grad Jeruzalem, spreman prihvatiti križ da otkupi ljude od zla za slobodu sinova i kćeri Božjih.

U hrvatskoj tradiciji Cvjetnica se još naziva: *Cvitnica*, *Cvitna nedilja*, *Palmenica* (na pr. Šolta), *Neđeja od póme* (Dubrovačka Župa), *Palmina nedija* (Trogir). U tradicijskoj katoličkoj baštini Hrvata postoji niz običaja koji karakteriziraju Cvjetnicu: umivanje u cvjetnoj vodi, blagoslov maslinovih ili palminih grančica, procesija s blagoslovljenim grančicama, misa na kojoj se pučkim napjevom pjeva Muka.⁶⁶

„Na Cvjetnicu umiva se izvorskom vodom u koju se dan ranije stavlja tek ubrano cvijeće ljubičice, jagorčevine i drugog proljetnoga cvijeća. U nekim se mjestima umivalo vodom u koju su stavljene grančice bršljana. Ponegdje se umivalo izvorskom vodom u koju se stavljala grančica drijenka. Drijen je u narodu metafora za zdravlje. U hrvatskoj tradiciji ta se voda, primjerice u drniškom kraju, naziva *cvitna voda*. Vjerovalo se da umivanje u toj vodi donosi zdravlje i ljepotu lica.“⁶⁷

Misa Cvjetnice ima i dva posebna obreda: prvi je ophod s blagoslovljenim palminim i drugim granama, koje su spomen na Isusov slavni ulazak u Jeruzalem, a drugi je opis Isusove muke. Ti obredi izražavaju dva glavna vida vazmenog otajstva: Isusovo umiranje i uskrsnu pobjedu.

⁶⁶ Dragić, Marko, *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskoga zaleđa*, Titius, 8, Filozofski fakultet Split, Split, 2015., str. 157.

⁶⁷ Isto.

U spomen na silan svijet koji čuvši da Isus dolazi u Jeruzalem je uzeo palmine i maslinove grančice i izišao mu u susret, za Cvjetnicu djevojke i žene pletu od maslinovih grančica tzv. „*krune*“ i križeve, koje se nose na blagoslov. Te „*krune*“ vjernici nose u ophodu pjevajući *Hosana*. „U krajevima gdje nema masline na blagoslov se nose grančice jele, tisovine, šimšira, lovora. Tom blagoslovljenom zelenilu pridavala se apotropejska moć i vjerovalo se da, ako se drži u kući, štiti kuću i ukućane od zla, a stavljale su se i u staje da čuvaju stoku od bolesti i demonskih sila. Ako bi se neka domaća životinja razboljela, nakadilo bi je sa zapaljenom blagoslovljenom grančicom u vjeri da će je to izliječiti. Muškarci su znali, pri povratku kućama, manje grančice zataknuti u rever. Po povratku kući, domaćin bi blagoslovljene grančice stavio u svako polje i vinograd, a uz to i škropio blagoslovljenom vodom, vjerujući da će time sačuvati polje od krupe, suše i tuče. Blagoslovljena grančica obvezno je krasila zid spavaće sobe, obično zataknuta za okvir neke svetačke slike. Te grančice se ostavljaju u kući i nakon što su se osušile. Stariji mještani po završetku mise nose blagoslovljene grančice na grobove najmilijih. Pred nevrijeme stariji mještani bi zapalili blagoslovljenu grančicu zelenila, a netko od starijih ukućana izišao bi pred kuću, držao u ruci zapaljenu grančicu i mahao s njom na sve četiri strane svijeta čineći znak križa. Iznijeli bi i iz komina tronoge - sjedalicu, okrenuli je nožicama prema nebu, jer je staro vjerovanje da špicasti, oštri predmeti imaju moć da odagnaju zlo, u ovom slučaju neveru. Pri tom obredu osoba koja je to izvodila izgovarala je molitve.“⁶⁸

U mnogim župama u jadranskom dijelu domovine Hrvatske već više stoljeća obavljaju se posebne pobožnosti, među kojima se ističe „*četrdesetsatno klanjanje*“ („*qvarantore*“). Na Cvjetnicu poslije svete Mise izlaže se Presveti Oltarski Sakrament u svečano okićenoj crkvi. Klanjanje traje četrdeset sati, tj. do Velike srijede u 10 sati. Mnogi vjernici dolaze na klanjanje i susret s Isusom Kristom, nazočnim pod prilikama kruha, tj. u Sv. hostiji. Redovito se u večernjim satima završava zajedničko klanjanje svetom urom. Pjevaju se pokornički psalmi i podijeli euharistijski blagoslov. Ta se pobožnost smatra vrlo prikladnom pripremom za slavlje Svetoga trodnevlja kada Crkva slavi „*najveća otajstva našega otkupljenja*“ – Kristovu Muku, Smrt i Uskrsnuće.⁶⁹

Nakon Cvijetnice svi križevi u crkvama prekriveni su (omotani) ljubičastim platnom.

⁶⁸ Dragić, Marko, *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskoga zaleđa*, Titius, 8, Filozofski fakultet Split, Split, 2015., str. 159.

⁶⁹ *Izvor*, list župe Sv. Ante Padovanskog - Tučepi, god. XVIII, Sv. Ante 2010., br 8(36), str. 24.

3.4. Sveto trodnevlje

Veliki četvrtak

Sam Veliki četvrtak je dan spomena Isusove Posljednje večere koju je proslavio sa svojim učenicima kad je ostavio učenicima trostruki dar: prvi dar je Euharistija, tj. Misa i Pričest, drugi svećeništvo u Crkvi, a treći pranje nogu, tj. simbolička pouka o važnosti bratske ljubavi.

Isus je svojom krvlju ustanovio novi i vječni savez između Boga i ljudskoga roda govoreći: „*Ovo je moje tijelo koje se za vas predaje*“, „*Ovo je moja krv, krv Saveza, koja se prolijeva za sve na oproštenje grijeha. Ovo činite meni na spomen.*“⁷⁰

Kako u danima Svetog trodnevlja ne zvone crkvena zvona, stoga se je uvriježio običaj da muška djeca obilaze naseljem pa drvenim škegrtaljkama označuju vrijeme jutarnje, podnevne i večernje molitve *Andeo Gospodnji* kao i vrijeme početka crkvenih slavlja.

„Hrvatska je tradicija da se na Veliki četvrtak od podne ništa ne radi o zemlji, jedino se moglo pomagati sirotinji, koja nije imala ni volova, ni konja, ni domaćina koji su u radnoj snazi. Samo njima nije bila grijehota raditi. Od Velikoga četvrtka do Uskrsa svaki bi član obitelji obavio barem jednu pobožnost u crkvi.“⁷¹

„Svećenici u mnogim crkvama podsjećaju na Isusovo pranje nogu apostolima tako što i sami peru noge dvanaestorici muškaraca, tzv. apostola. Biskup skida plašt, opasne se ručnikom te pere noge dvanaestorici svećenika ili najsiromašnijih staraca. Kada opere jednu nogu, obriše je ručnikom i poljubi. Kada svoj dvanaestorici opere noge, biskup opere ruke, obriše ih ručnikom, ogrne plašt i moli posljednju molitvu. Isto čini i papa kao i svi nadbiskupi, biskupi i svećenici.“⁷²

Od Velikoga četvrtka do slave Uskrsnuća, na Veliku subotu uvečer, čuva se Isusov grob. Izmjenjuju se straže pred Isusovim grobom koji je uređen na jednome od pobočnih oltara u kojemu se ne čuva Svetootajstvo.

⁷⁰ Dragić, Marko, *Metkovska pasionska baština*, Hrvatski neretvanski zbornik 6/2014, Društvo Neretvana i prijatelja Neretvana u Zagrebu, Zagreb, 2014., str. 230.

⁷¹ *Isto*, str. 231

⁷² *Isto*, str. 232-233.

Veliki petak

Veliki petak je spomendan Isusove muke i smrti. Vrhunac je godišnje pokore, a ujedno i dan žalosti. Mnogobrojni vjernici poste ništa ne jedući i pijući. Taj se post u hrvatskoj tradiciji naziva *sušenje, žežinjanje, žinjanje*. Veliki petak se posebno obilježava molitvom - svatko zasebno moli trideset tri Isusove krunice, a vjeruje se da onaj tko do podne izmoli trideset tri krunice, dobiva potpuni oprost grijeha. Hrvatska je tradicija da se na Veliki petak pomaže bolesnima i siromašnima. Odlazi se u crkve i slijede obredi.⁷³

Obredi imaju četiri dijela: Prvi je Služba riječi koja uključuje opis Isusovoj muke evanđeliste Ivana, Isusova „*ljubljenog učenika*“, i završne svečane molitve vjernika. Drugi dio je klanjanje i ljubljenje križa s pjevanjem tužaljki. Treći je dio sveta Pričest. Osobito je dojmljivo klanjanje križu i ljubljenje križa. *Križonoše* tzv. „*raspetnici*“, nose križ od kuće do kuće i nude da ga ljube, napose onima koji zbog bolesti ili visoke dobi nisu mogli doći u crkvu. Taj sveti dan je obilježen dolaskom na Isusov grob koji se uredi u crkvama. Taj „*grob*“ bi redovito čuvali „*stražari*“, tj. mladići, članovi bratovština, crkvenih društava, vatrogasci, napose vojnici koje se negdje nazivaju „*žudije*“.⁷⁴

U Istri i Slavoniji, poznat je običaj „*šibarine*“. Isti je običaj zadržan i u Dalmaciji, gdje ga nazivaju „*Baraban*“. *Baraban* je nazvan po razbojniku Barabi koji je pušten na slobodu umjesto Isusa za vrijeme židovskog blagdana Pashe. Običaj se sastoji u tome da dok svećenici mole glavni dio Časoslova dječaci i mladići imaju u rukama šibe i udaraju ili po podu crkve ili po klupama. Time se zapravo želi pokazati određeno negodovanje što je Pilat osudio Isusa na smrt, a oslobodio od bilo koje kazne razbojnika Barabu. Djeci je bilo vrlo zabavno udarati tim šibama i zato su vrlo rado dolazili, posebno u samostanskim crkvama, na moljenje Časoslova da bi mogli udarati „*Barabu*“.⁷⁵ *Barabanu* se pripisuju apotropejska svojstva: u Dalmatinskoj zagori, baraban se radio od jasenove šibe. Svi su ukućani nosili svoj baraban u crkvu, žene i djeca manje, a muškarci veće. Nosili su ga kući i držali iznad vrata vjerujući da će im odagnati zlo od ukućana. U pučkoj su ga veterini upotrebljavali za liječenje domaćih životinja, bolesnu bi životinju udarali barabanom, npr. ako konj zalegne i ne može ustati, tukli bi ga barabanom⁷⁶

⁷³ Dragić, Marko, *Metkovska pasionska baština*, Hrvatski neretvanski zbornik 6/2014, Društvo Neretvana i prijatelja Neretvana u Zagrebu, Zagreb, 2014., str. 239.

⁷⁴ *Izvor*, list župe Sv. Ante Padovanskog - Tučepi, god. XVIII, Sv. Ante 2010., br 8(36), str. 25.

⁷⁵ *Isto*, str. 24-25.

⁷⁶ Dragić, Marko, *Metkovska pasionska baština*, Hrvatski neretvanski zbornik 6/2014, Društvo Neretvana i prijatelja Neretvana u Zagrebu, Zagreb, 2014., str. 243-244.

Procesija s križem

U Jadranskom dijelu naše domovine postoje brojne pučke pobožnosti i narodni običaji na Veliki petak, dan Kristove Muke i Smrti. Jedna od najvažnijih jest procesija s Križem. Najpoznatiji je običaj nošenja križa na Hvaru, procesija *Za križen*, s noći Velikog Četvrtka na Veliki petak.

U Tučepima bi na Veliki petak ujutro procesija križnoga puta krenula iz crkve svetoga Ante u 6.00 sati. Križevi (veliki i mali) bili bi pokriveni. Pokriveni križevi nosili bi se cijelim križnim putem. U stara vremena svećenik nije išao na križni put. Svećenik bi čekao procesiju na mjestu zvanom Brus tj. na cesti za Vrgorac, iznad Šimića. Na Brusu su procesiju križnog puta sa svećenikom čekali i vjernici te bi se priključili procesiji koja bi nastavila cestom do crkve sv. Ante. Križonoše bi cijelim putem išli bos, odnosno samo u pletenim čarapama (ovčje vuneno pletivo). To je bio njihov zavjet.

U mnogim mjestima procesija ide na veliki petak ujutro i traje više sati a negdje sve do večeri. U nekim se mjestima nosi se samo jedan križ, a u nekima i više križeva (3 ili 5). Redovito sudjeluje vrlo mnogo vjernika, čak i onih malenih. *Križonoša* nosi križ u kuće bolesnicima i starijim osobama da ga mogu poljubiti. Također u mnogim župama naše jadranske obale navečer Velikog petka obavlja se velika procesija s Presvetim Sakramentom, koja završava u župskoj crkvi uz poznati psalam „*Ispovidite se!*“⁷⁷

Gospodinov grob

„Uskrsno scensko prikazanje *Čuvanje Gospodinova groba* srednjovjekovnoga je podrijetla. Tradicija čuvanja Kristova groba duboko je ukorijenjena u Hrvata. U Velikom tjednu, najčešće na Veliki četvrtak, Božji grob uređuju mještani i/ili časne sestre i crkveni službenici. Grob se uređuje cvijećem, prokljalom pšenicom, svijećama.“⁷⁸

I u Makarskom kraju također među pučke običaje spada i „*Gospodinov grob*“, kao što se za Božić u crkvama i obiteljima prave jaslice, ili „*Betlehem*“. U Baškoj Vodi taj običaj je uveden 1922. god., a održao se sve do danas. Baškovoški mladići s ponosom obavljaju tu dužnost. Naime, za vrijeme Velikog tjedna čuvari, odjeveni u mornarske uniforme, čuvaju

⁷⁷ *Izvor*, list župe Sv. Ante Padovanskog - Tučepi, god. XVIII, Sv. Ante 2010., br 8(36), str. 26.

⁷⁸ Dragić, Marko, *Čuvari Kristova groba u crkveno-pučkoj baštini Hrvata*, Ethnologica Dalmatica, Etnografski muzej Split, 17 (1), Split, 2009., str. 6-7.

Kristov grob na oltaru želeći tako uprizoriti Isusovo uskrsnuće. Prije su odoru činile prave uniforme JRM-a, kasnije su šivane posebne, a od nedavno (2008.) se nose odore HRM-a. Postoje podaci da su u početku nosili prave puške, a kada su te oduzete od strane komunističkih vlasti, izrađene su drvene. Naposljetku su uvedena koplja.

Služba mornara počinje na Veliki četvrtak kada uz oltar na misi večere Gospodnje „glume“ apostole kojima svećenik u ulozi Isusa pere noge. Na Veliki petak, kada se održava velika 20-kilometarska procesija koja povezuje sva mjesta baškovoške župe, mornari u svečanom stroju pozdravljaju sva tri križa. Poslijepodne, uoči obreda Velikog petka pred glavnim oltarom u crkvi Svetog Nikole, uređuje se Gospodinov grob i započinje se sa stražarenjem. Tijekom obreda svakih 10 minuta izmjenjuje se straža pred grobom, koju čine po dvojica mornara okrenuti licem prema oltaru, a u jednoj ruci drže koplje odmaknuto od tijela. Smjenu obavlja kapetan koji dovodi dvojicu mornara te staje u sredinu između prijašnjih. Novi se smještaju iza njih. Kapetan diže ruku na pozdrav. Na to stražari privlače koplja k sebi. Kada kapetan spusti ruku, stari stražari se pomiču na svoju vanjsku stranu, a novi zauzimaju njihova mjesta. Kapetan se okreće i izlazi, a stari stražari idu za njim. Nakon obreda, a prije *Gospina plača*, provodi se procesija oko crkve, dok se pjeva „*Barjaci kreću kraljevi*“. Od 2008. čuvanje ne prestaje nakon završetaka obreda, već traje cijelu noć, neprekidno do *Glorije* na Veliku subotu. Kad počne Uskrsno bdijenje, straža se jednako izmjenjuje. Zadnja smjena prije *Slave* obavlja se bez kopalja. Neposredno prije *Slave* ulaze svi mornari, i ovisno o broju, postrojavaju se u četverored ili trored. Kad svećenik zapjeva *Slavu*, kapetan povikne „dva“ i svi mornari kao pokošeni padaju na pod, baš kao što su i rimski vojnici dok su čuvali Isusov grob. Iz groba se ukloni Isusovo tijelo, a mornari leže do kraja *Slave*. Nakon toga ustanu i dostojanstveno sudjeluju u misnom slavlju.⁷⁹

Stražari se još nazivaju i *žudije*, a ovaj običaj rasprostranjen je po čitavoj Dalmaciji od kraja devetnaestog stoljeća. Mornari su ujedno i simbol Baške Vode jer je uvijek bilo puno pomoraca u obiteljima, a jako puno ih ima i danas.

Posljednjih se godina u Baškoj Vodi služba mornara ne ograničava samo na Veliki tjedan, već je postalo uobičajeno da mornari i na Svetog Nikolu nose njegov kip.

⁷⁹ *Svjjetionik*, list župe Uznesenja Blažene Djevice Marije, Bast - Baška Voda, god. IX, Božić 2010., br 1(9), str. 37-38.

Fotografija: župnik fra Anđelko Šimić i čuvari Isusova groba 1972. godine ⁸⁰

Velika subota

„Velika subota je dan Isusova počinka u grobu. To je dan mirovanja koje uskrsnim ili vazmenim bdijenjem prelazi u iznenađenje Kristova uskrsnuća. Veliku subotu narod naziva i *Bilom subotom*. *Bila se subota* zove jer se tada trebalo dobro umivati, prati i čistiti. U svim je hrvatskim krajevima na Veliku (*Bilu*) subotu bio običaj umivanja vodom koja je netom blagoslovljena u crkvama, a ako netko ne bi imao tu vodu, valjalo se umiti na vrelima, potocima, rijekama ili moru.“ ⁸¹

Prije pola noći slavi se Isusovo uskrsnuće, Vazmenim bdijenjem. Započinje blagoslovom vatre ispred crkve, a zatim ophod i pjesma uskrsnoj svijeći koja predstavlja Krista (služba svjetla), biblijska čitanja koja imaju svu povijest spasenja (služba riječi) i konačno blagoslov krsne vode i obnova krsnog zavjeta i misa proslave uskrsnuća (krsna i euharistijska služba). Narodni običaj na Veliku subotu o obnovi kućne vatre je u najužoj vezi s blagoslovom vatre pred ulazim vratima u crkvu na početku uskrsnoga bdijenja. Blagoslov vatre podsjeća na

⁸⁰ Preuzeto: *Svjetionik*, list župe Uznesenja Blažene Djevice Marije, Bast - Baška Voda, god. IX, Božić 2010., br 1(9), str. 36.

⁸¹ Dragić, Marko, *Metkovska pasionska baština*, Hrvatski neretvanski zbornik 6/2014, Društvo Neretvana i prijatelja Neretvana u Zagrebu, Zagreb, 2014., str. 244.

gorući grm iz kojega je Bog govorio izraelskom vođi Mojsiju i otkrio svoje ime: „*Ja sam koji jesam*“. Od te vatre svećenik pali uskrsnu svijeću koja označava uskrslog Krista. U mnogim našim krajevima ljudi pripravlja pred crkvom pravu gomilu drva koju onda pale kresanjem kamena o kamen, a ne suvremenim upaljačem ili šibicom. - *Kad je završio blagoslov vatre i onda bi dječaci ili momci od te blagoslovljene vatre nosili kući da potpale vatru na vlastitom ognjištu. Domaćica bi prije ugasila vatru u kući i očistila peć.* Sve je to izraz želje da i u kući gori „*sveta vatra*“. Premda je to održavanje vatre na ognjištu bio i prekršćanska tradicija, vremenom je to u Europi i kod Hrvata postao opći crkveno-narodni običaj s jasnim kršćanskim značenjem: svetu vatru koju je Bog zapalio među ljudima treba donijeti u svaki dom, tj. Bog neka bude prisutan u kući.⁸²

Blagoslov jela

Već na Veliku subotu svaka kuća je slala u crkvu kojega ukućanina s košarom ili kakvim sudom, napunjenim najvažnijim jestvinama tih dana. Negdje se taj običaj zove *svetenje*, *posvećenje* ili slično. Košare su morale biti pune jela i prekrivene lijepim ubrusima; da bi se vidjelo obilje i bogatstvo. U košarama su redovito: jaja, šarena jaja, kruh, uskrsno pecivo, sir mladi, hren, sol, luk, komad mesa, obično od buta, kobasice, pa i piće. Jelo blagoslivlja u crkvi svećenik. Negdje se košare predaju u red kojim svećenik prolazi i blagoslivlje ga. U nekim krajevima košare s jelom nose mlade žene i djevojke tako da stavljaju košaru na glavu i trče kući, utrkujući se koja će brže stići. Ona djevojka koja prva stigne, te će se godine prva udati. Tek kad je jelo blagoslovljeno prestaje korizmeni post i zato je svatko od njega blagovao. Ostatke bi palili, rasuli po vrtu ili polju, a u zapadnim hrvatskim krajevima kost od buta bi zabadali pod strehu da štiti kuću od groma, ili zabadali u polje da polje obiluje rodnom. Od uskrsnih jela napose se ističu peciva, različite pogače i hljebovi. U Primorju je u pecivu redovito umetnuo jaje. Negdje je pecivo u obliku pletenice ili luka. Pletenice bi domaćica darivala djevojčicama, a luk dječacima. Na blagoslov u crkvi nose se i bojana jaja. Ta šarena jaja i peciva su posebna oznaka uskrsnog jelovnika.

⁸² *Izvor*, list župe Sv. Ante Padovanskog - Tučepi, god. XVIII, Sv. Ante 2010., br 8(36), str. 27.

3.5. Proslava Uskrsa

Slavljenje Uskrsa iskazuje se slojevito. Kršćani ga, naravno, najprije doživljavaju kao središnji događaj povijesti spasenja i kao navještaj vjere u osobno uskrsnuće. Stoga ga slave svojim okupljanjima u crkvama, nastavljaju ga slaviti u svojim domovima, a narodni običaji ukazuju kako se nekoć, a još i danas, slavi i javno. Naravno, odjek slavljenja Uskrsa u javnosti potvrđuju negdašnji suvremeni uskrsni običaji: npr. uskrsna jaja, uskrsni krijesovi, ophod raspetnika, blagoslov jela, šibanje i polijevanje vodom, sklapanje *posestrimstva* i uskrsna kola. Ti običaji, ako i imaju pretkršćansko porijeklo, bitno su uvjetovani slavljenjem Uskrsa i danas nose uskrsni značaj. Brojem su uskrsni običaji siromašniji od božićnih, ali su crkveniji od njih. Naravno, temeljno im je usmjerenje povećati slavljenje Uskrsa, posebno obiteljsko blagovanje, a žele i potaknuti na uskrsno čestitanje i tako obnoviti dobre odnose među rođacima, susjedima i ostalim. Običaj sklapanja *posestrimstva* je znak uskrsnoga kršćanskog bratstva među ljudima pa ima duboku socijalnu poruku i vrijednost.⁸³

3.6. Sveti Marko

Blagdan sv. Marka obilježava se 25. travnja, evanđeliste kome je i posvećena katedrala u našem gradu. Tradicionalno se slavi svečanom sv. misom nakon koje slijedi procesija preko Kačićeva trga.

Sv. Marko osim što je autor Evanđelja po Marku, bio je aleksandrijski biskup i utemeljitelj kršćanske zajednice u sjevernoj Africi.

„Marko Evanđelist bio je od židovskoga roda levita. Rođenjem je dobio ime Ivan, a kasnije se prozvao Marko. Kršteni kum bio mu je sv. Petar apostol te je Marko s njim otišao u Rim gdje je bio Petrov tajnik i tumač grčkoga jezika. Ondje je zapisivao propovijedi sv. Petra koji je pregledao zapisane propovijedi i uvjerio se da su istinite te je zapovjedio da ih treba čitati u Rimu. Tako je nastalo evanđelje za koje bibličari smatraju da je napisano prvo od svih kanonskih evanđelja. Markovo evanđelje posebno ističe Kristovo čovještvo.“⁸⁴

⁸³ Isto.

⁸⁴ Dragić, Marko, *Sveti Marko Evanđelist u kršćanskoj kulturnoj baštini Hrvata*, Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja 14, br. 2, Zagreb, 2016., str. 261

Prema legendi Jakova Voraginskoga, dok je sveti Marko boravio u Aleksandriji i propovijedao vjeru Isusa Krista, naišao je na veliko neprijateljstvo, a upravo zbog toga je i bio mučen. Pogani su ga vezali za vrat i vukli po gradu, a nakon toga su ga zatvorili. U zatvoru mu se javio anđeo da ga utješi, a potom i Gospodin. Ujutro su pogani svezali Marku konopac oko vrata i izvukli ga iz zatvora, a Marko umre govoreći: U tvoje ruke, Gospodine, predajem duh svoj!. Nakon što je umro htjeli su spaliti njegovo tijelo, ali je počela grmljavina i sijevanje pa su pogani pobjegli te su ga kršćani pokopali.⁸⁵

Ostaci svetog Marka u 9 st. su iz Aleksandrije prebačeni u Veneciju te su najprije pokopani u duždevoj kapeli gdje je kasnije sagrađena katedrala svetog Marka. Njegov se blagdan ondje slavi najsvečanije te je ujedno i zaštitnik Venecije. Prema legendi jedan je zidar pri gradnji katedrale sv. Marka pao sa skele, ali je molitvom Sv. Marku ostao nepovrijeđen te je zbog toga Sv. Marko zaštitnik zidara, a uz to je i zaštitnik odvjetnika, notara, zatvorenika, Egipta itd.⁸⁶

„U ikonografiji se uz sv. Marka najčešće prikazuje krilati lav što jedni tumače da taj motiv predstavlja „kraljevsko dostojanstvo Isusa Krista, lava iz koljena Judina“. Drugi sliku s lavom tumače kao prikazivanje čovještva Isusa Krista. Treći tumače da krilati lav simbolizira snagu uskrsnuća i savladavanja smrti. Na slikama se sv. Marko prikazuje i s perom i knjigom Evanđelja“.⁸⁷

Prilično rašireno štovanje govori već podosta o njemu. Svetoga Marka Evanđelista štiju: Rimokatolička crkva, Pravoslavna crkva, Koptska crkva, istočne katoličke crkve, Luteranska crkva. Osim u Makarskoj posvećena mu je i katedrala u Korčuli, a starodrevna crkva sv. Marka u Zagrebu na Griču postala je simbol Gornjeg Grada.

3.7. Sveti Ante

Blagdan sv. Ante je 13. lipnja. Najveća proslava svetog Ante u Makarskom primorju održava se u Tučepima, mjestu koje toga sveca slavi kao zaštitnika župe Tučepi i kao Dan općine. Trodnevnicu - kao duhovna priprema za proslavu, ujedno je i uvodni dio programa kojim se ovaj blagdan obilježava. Vjernici kroz pobožnosti i mise zahvaljuju svetome Anti i na

⁸⁵ *Isto*, str. 262-263.

⁸⁶ <http://zupa-smen.hr/sv-marko> (pristup 22. veljače)

⁸⁷ Dragić, Marko, *Sveti Marko Evanđelist u kršćanskoj kulturnoj baštini Hrvata*, Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja 14, br. 2, Zagreb, 2016., str. 266.

taj način uveličaju duhovnu proslavu. U Gornjim Tučepima (Srida Sela) je sagrađena i župna crkva svetog Ante Padovanskog 1901. godine. U navedenoj crkvi svake se godine i održava središnje misno slavlje na sam blagdan Sv. Ante Misi prethodi svečana procesija s cvijećem okićenim svečevim kipom uz pratnju djevojaka i mladića u narodnim nošnjama, prvopričesnika, krizmanika i brojnog puka. Svetkovina se okončava tradicionalnom pjesmom „*Vira pradiđova*“. Na blagdan Sv. Ante u Tučepima održava se i blagoslov djece i ljiljana.

Sv. Antun (Ante), krštenog imena Fernando (Ferninand) de Bulhoes, rođen je u Lisabonu. Potječe iz ugledne obitelji. Sa 20 godina odlazi u red kakonika sv. Augustina; nakon dvije godine prelazi u samostan sv. Križa u Coimbru. Posebno je izučavao spise sv. Augustina. Stupivši u franjevce, mijenja ime u Antun. Krasilo ga je veliko teološko znanje, rječitost i ističe se kao jedan od najvećih propovjednika svih vremena. Posebno se isticao u borbi protiv zlih običaja, protiv bilo kakvog krivovjerja. Umire u Padovi 13. lipnja 1231. godine. U manje od godine dana od svoje smrti, proglašen je svetim. Vjernici ga štiju slaveći utorke; pokopan je u utorak i više čudesa se dogodilo tog dana. Mnogi nose uza sebe medaljicu sv. Antuna i s pouzdanjem mu se utječu. U crkvama možemo vidjeti natpis Kruh sv. Ante gdje se skuplja novac za siromašne i potrebite. Tako činimo stvarno djelo milosrđa.⁸⁸

3.8. Mala Gospa

Blagdan Male Gospe slavimo 08. rujna, a u svetištu Vepric, smještenom pored Makarske, obilježavamo ga dan uoči blagdana točnije 7. rujna.

U marijanskom svetištu Vepric proslava Male Gospe se štije još od osnutka Svetišta 1908. godine. Svake godine uoči blagdana Male Gospe svetište pohodi više od 20 tisuća vjernika iz svih krajeva Splitsko-makarske nadbiskupije, s otoka te iz Bosne i Hercegovine.

Na sam dan proslave misi prethodi križni put i molitva krunice, a nakon euharistijskog slavlja održava se procesija svetištem.

Svetište je 1908. godine osnovao splitsko-makarski biskup Juraj Carić koji je po svojoj želji u Vepricu i pokopan. Svetište je napravljeno po uzoru na pećinu Gospe Lourdske u Lourdesu. Prirodna špilja i cijeli krajolik s brežuljcima, raslinjem i potokom također podsjeća na Lourdes. U svetištu osim špilje sa Gospinim kipom je podignuta kapela sa sakristijom, oltar

⁸⁸ <http://www.sv-antun.hr/zivotopis-sv-antuna/> (pristup 06. veljače 2018.)

na trgu, ispovjedaonice, postaje križnog puta, dom za duhovne vježbe, staze za procesije. Središte svetišta krasi kip arkandela Gabrijela.

3.9. Svi sveti i Dušni dan

Blagdan **Svih Svetih** se slavi **1. studenoga**. Tog dana slavimo svete i svece koje je Crkva proglasila svetima, ali i one koji su svetost živjeli svojim životom, premda nisu proglašeni svetima.⁸⁹

Dušni je dan (Spomen svih vjernih mrtvih) spomen–dan kada se Crkva sjeća svih vjernih mrtvih. Slavi se iza Svih Svetih, **2. studenoga**, a ako je taj dan nedjelja, slavi se 3. studenoga. Tradicija sjećanja na pokojne seže još u 7. stoljeće, a štovanje Dušnoga dana 998. godine uveo je benediktinski opat iz Clunyja, sveti Odilo. On je naredio svim benediktinskim samostanima da 2. studenoga, mole i slave sv. Misu za sve vjerne mrtve, pa je tako uvedeno štovanje Dušnoga dana. Papa Klement V. službeno je taj blagdan potvrdio 1311. godine. Papa Benedikt XV. (1914.–1922.) 1915. godine kanonski je dopustio da svi svećenici toga dana prikažu tri mise: jednu za pokojne vjernike, drugu na papinu nakanu, a treću na nakanu dotičnoga svećenika. Dušni *dan* štuje se u Engleskoj crkvi, kao i u mnogim evangeličkim crkvama. U hrvatskoj baštini Dušni dan još se naziva *Mrtvi dan*, *Mrtvo spomenuće* (u središnjoj Bosni), *Dan mrtvih* (u koprivničkome i mnogim drugim krajevima). Ti pučki nazivi nisu u suglasju s kršćanskom naukom jer duša je besmrtna, a o kultu duše u kulturnoj baštini Hrvata, pored ostaloga, svjedoče molitve za duše u čistilištu, te *dušice* - svjećice koje se pale na taj dan.

Na Dušni se dan na groblje nosi cvijeće i pale svijeće. Pritom je nekoć cvijeće moralo biti iz vlastitoga vrta, a svijeće su bile voštane. U novije se vrijeme taj običaj nošenja cvijeća i paljenja svijeća pomaknuo na blagdan Svih svetih. Dušni dan karakteriziraju: tišina, sjećanja i molitve za pokojne, plaćanje misa za pokojnike, obred oprosta, pomaganje sirotinji i zvonjava crkvenih zvona. Na Dušni dan u mnogim krajevima osim na groblju pale se svijeće i u kući za pokoj duše preminulih članova obitelji.

Višestruka je uloga svijeća u katoličkoj tradiciji. Prvi kršćani rabili su svijeću kako bi pred zoru u katakombama za vrijeme bogoslužja imali svjetlost. Njihovom uporabom, izgledom

⁸⁹ Dragić, Marko, *Svi sveti u hrvatskoj kulturnoj baštini*, Radovi Hrvatskoga društva za znanost i umjetnost, XIV-XV, Sarajevo, 2012.-2013., sr. 71-80.

i brojem tumači se Crkveno učenje. Jedna svijeća simbol je vjere u jednoga Boga i Spasitelja, dvije svijeće predstavljaju Boga i čovjeka, tri simboliziraju vjeru u presveto Trojstvo.⁹⁰

Dva spomen-dana (sjećanje na svece koji su postigli vječnu slavu i duše u čistilištu) postali su jedinstveni dani u godini, kada svi vjernici iskazuju štovanje svima svecima i svima dragim pokojnicima.

3.10. Sveti Klement

Svake godine 21. studenoga Makarani slave zaštitnika grada, Sv. Klementa, mučenika koji je ujedno i zaštitnik Makarske biskupije.

Ulazeći u crkvu Sv. Marka u Makarskoj, s desne strane nalazi se oltar u kojemu se čuvaju kosti sv. Klementa. Kosti ovog mučenika donesene su iz rimskih katakomba 1725. u vrijeme biskupa Nikole Bijankovića. Od 1725.- 1770. kosti sv. Klementa bile su pohranjene u obiteljsku grobnicu plemića Kačića i odatle prenesene u crkvu Sv. Marka, o čemu govori natpis na srebrnoj oltarnoj ploči.

Proslava svetkovine Sv. Klementa se obilježava još od početka 18. stoljeća točnije od 1725. godine, a tradicionalno započinje trodnevnicom.

Prema stoljetnoj tradiciji, dan prije središnjeg slavlja otvara se raka sa svečevim moćima kako bi se izložila na oltar puku na klanjanje. Ključeve rake katedralnom župniku predaju članovi Župnog pastoralnog vijeća te predstavnici gradske vlasti. Na sam dan svetkovine samoj koncelebraciji prethodi procesija sa svečevim moćima po Kačićevu trgu u kojoj uz nadbiskupa i svećenike sudjeluje i veliki broj vjernika. Svečana koncelebracija završava izlaganjem moći Sv. Klementa te pjevanjem himne njemu u čast. Zazivi svecu zaštitniku i himna, koji prate ceremoniju izlaganja svečevih moći, podsjećaju na povijesni trenutak dolaska relikvija u Makarsku te izricanje višestoljetnih zavjeta rimskom mučeniku kojeg su Makarani još 1725. izabrali za svog sveca zaštitnika.

Na svečev blagdan građani običavaju prikazati krunice i *gostarice* s vodom, da prime blagoslov od svećenika dodirod kostiju mučenika.

⁹⁰ Dragić, Marko, *Dušni dan u hrvatskoj katoličkoj baštini*, Obnovljeni život : časopis za filozofiju i religijske znanosti, Vol. 68. No.3., Split, Studeni 2013., str. 417-426.

Tilo ovog mučenika ležalo je na Groblju Rimske Priscile, bez uspomene, kako se veli u Oblasnici. Makarski građani Ante pl. Ivanišević i Jakov pl. Kačić pođoše u Rim i na velike molbe, na izmaku god. 1725., isprosiše ovo Tilo od sv. Oca Pape Benedikta XIII. Makarski biskup Nikola Bijanković kad začu da je Sv. Tilo dojedrilo u makarsku luku, konopom o vratu i bosonog pođe u susret te od Boga nadahnut, nadivši mu ime, pozdravi ga: „ Pozdravljamo te Klemento sveti, budi nam milostiv!“

NA ČAST

SLAVNOG MUČENIKA SV. KLEMENTA

ODVITNIKA

GRADA I BISKUPIJE MAKARSKE U DALMACIJI

HIMNA

Hrabreni sveče! koji u kriposti,

Rascvalim srcem priko Rima stupaš

Slavodobitan, raja željan – budi,

Štovan po svudi!

Molbom i pismom pozdravljamo Tebe

Hiljadu puta, o naš Odvitniče,

Milostiv, nam bud, Imenom kako,

I srcem tako!

Tiho se smijuć usilniku ljutu,

Srditu s Tobom i pomamnu puku,

Slobodan gaziš prama mukam grdnim

S prsima tvrdim.

Štujemo sada Svetkovinu Tvoju,

Zavite noseć Svetilištu Tvomu,

A na blagoslov vode gostarice

I krunice.

Nemila sablja kost Ti po kost cipa,

Krv Ti se toči, u krvi se kupaš,

Tad Isus reče, otvarajuć vrata:

Ovdi Ti plata.

Na pomoć k nama doleti s nebesa,

Klemento Sveti; pa vrh grada Tvoga

Darove prospi, kan obilnost pira:

Najprvo mira!

*Na nebu po tom Ti sigjaše gori,
A dol u grobu bez uspomenuća,
Mnogo je lita Tvoje Sveto Tilo,
Skrovito bilo.*

*A za njim zdravlja, da nas pomor mine
Žitom i vinom pak obiljnost polja,
Najskoli da nam bude često godna,
Maslina plodna.*

*Veliki Misnik, Benediktus, kada
Darova Tvoje, našim ocim kosti,
Bijaše vika osamnestog lito
Dvadeset i peto.*

*I ribar pune da mriže dotegne.
Kakono Petar na rič Isusovu.
Pomorac bogat da dojedri zdravo,
Trgujuć pravo.*

*Netom dar ovi našem kraju dopri,
Nikola pastir ljubeznivi k njemu
Poteče sa svim stadom svojim, kleče
Pa vapijuć reče:*

*Sve Makarance koji se zatiču.
Štovati Tvoju svetkovinu daruj,
Daruj dolšaca uza starenika,
Nek ti je dika.*

*Uzdajte slavu Ocu, Stvoritelju
I Sinu, svita sveg Otkupitelju
I Duhu Svetom, našem Tišitelju,
Svi u veselju!*

*Ovo je pravi mučenik, koji radi zakona Boga svojega vojevao je do smrti i za ime
Krstovo svoju krv je prolio; jer je bio utemeljen vrhu stanca kamena.*

V. Moli za nas, sv. Klemento

R. Da dostojni učinimo se obećanjim Krstovim.

Pomolimo se.

Dopusti, molimo Te, Gospodine, da se vjerni puci pomažu odvjetoivanjem Blaženoga Klementa Mučenika: eda onoga, koga na zemlji častimo Odvjjetnikom – njegovim zagovorom od svakoga zla oslobođeni - budemo uživali na nebesima. Po Krstu Gospodinu našem. Amen.

4. Svadbeni obiĉaji

Pristankom na braĉnu ponudu je djevojka sebi ograniĉila daljnji izbor: „*Nije bilo zabavjat se ka danas-sa si njega pustila, pa ĉeš drugomu. Je li ti drag je li se viđate-oženite se.*“ Kad bi se mladić i djevojka dogovorili, o svojoj bi odluci obavijestili roditelje. Mladić bi prve srijede sa svojom bližom obitelji došao u djevojĉinu kuću pitati njene roditelje jesu li zadovoljni, što se zvalo *otić na ugovor*.

Ponekad su roditelji (cure) bili nezadovoljni s izborom, jer je imala više udvaraĉa a nije, prema njihovu mišljenju, izabrala onog koga su oni željeli. Ponekad su silom htjeli ostvariti svoju zamisao među mnogobrojnim udvaraĉima. I u takvim okolnostima pobjeđivala je ljubav. Dolazilo je i do otmice (umaknuća) cure. Voljeni momak bi se potajno sastajao s curom. Noću bi s voljenim otišla u njegovu kuću, bez obzira na želje roditelja. O svojim namjerama momak bi obiĉno obznanio svoje roditelje. Poveo bi nekoliko prijatelja i rođaka na dogovoreno mjesto. Cura bi ĉekala s najnužnijom preoblakom, to pošla u kuću momka. Dolazak u kuću bi se oglasio pucnjavom maĉkula. To je bio znak mjestu da je cura umaknuta.⁹¹

Ugovor je znaĉio i prošnju i zaruke. Ako djevojka nije mogla predvidjeti ishod ugovaranja, cijelo bi vrijeme ponizno stajala na nogama podalje od ukućana. Ukoliko se mladićeva pratnja ne bi uspjela dogovoriti s djevojĉinim roditeljima ili obratno, *nametala* se zabrana vjenĉanja. Ugovor je mogao ukljuĉiti i *zamine*.

Ako su mladić i djevojka imali brata ili sestru stasale za udaju ili ženidbu, ugovor se nekada proširivao i na njih, ĉak i kad nije bilo dogovora među mladima. No, konaĉni odgovor *ugovaranja zamina* je ipak ovisio o pristanku druge strane.

Ako bi obje strane bile suglasne u ugovaranju, mladićev otac bi se obratio djevojci ovim rijeĉima: „*Mlada ĉerice, meni je moj Ante(stipe itd.) reka da se vas dvoje lipo gledate, pa san ja*

⁹¹ Zapisala u rujnu 2012. u Makarskoj. Kazivala Vesna Šestić rođena Parĉina.

doša tebe u tvoga ćaće isprosit ka rodite.j“ Nakon njena pristanka, njen bi otac pružio mladiću ruku i rekao: „*Vala Bogu, stekla je čovika! Eto, neka van je sa srićon i Božjin blagoslovom!*“

Djevojka se nakon ugovora nije smjela vidati s drugim mladićima, jer je ugovor uspješno završen i djevojka je *obećana*.

Vjerenik bi tada imao pravo *obać curu* u njezinoj kući svake srijede i subote na nekoliko sati kad su ostajali sami, jer bi *čejad išla prija ligat*, ili je nedjeljom i blagdanom odvesti na ples.

Između ugovora i vjenčanja obično ni prošle dvije godine. Rok se znao produžiti na nekoliko godina ako je mladić *učinija ugovor prija vojske*, ako jedna ili obje strane nisu bile materijalno spremne za bračni život, pa je mladić morao za zaradom otići u svijet, ili je trebalo pričekati udaju ili ženidbu starije braće i sestara.

Mladi je par odlazio *pratru upisat proloncije*.

Nakon prijave je svećenik tri nedjelje zaredom za vrijeme mise *drža napovid* u kojoj bi spomenuo imena djevojke i mladića i datum njihova vjenčanja. Svrha njegovih *napovidi* bila je upoznavanje mještana s vjenčanjem, kako bi onaj tko je znao za kakvu zapreku mogao na vrijeme upozoriti. *Napovid* je posebice ciljala na one djevojke koje su imale *štogod tuđe uza se, koje su bile u griju prije vjenčanja*. Osim bliske rodbinske veze, predbračna trudnoća je bila najveća smetnja redovitom crkvenom vjenčanju.

Mladićev zadatak je bio osigurati *di će leć, pripravit kameru s postejon , slamicon i kantunalon*. Bogatiji bi u brak donijeli *armerun, stol i katrige*.

Vrijeme do vjenčanja za djevojku je značilo *opremit robu* ili *dotu*.

Dota - oprema u nekretninama i zemlji.

Roba - oprema u odjeći, pokrivačima, posteljini i dijelovima namještaja.

Opremanje djevojke bio je majčin zadatak, koja je pripreme počinjala vrlo rano. Iako je veličina opreme ovisila o imovnom stanju obitelji, držalo se da pristojna udavača u novu kuću mora donijeti: šareni *čilim na škatule sa resama* koji je služio kao ukrasni krevetni pokrivač; *sukanac od misila uktašenprst debelin šaravitin rigan* ; *sukanac na crne rige*; *2-4 lancuna i 2*

*intimele od bilog platna; 2 velika kušina punjena vunom; 3-6 torba na škatule (uzorak na torbi), 2-4 šugomana od robe, 3-4 traverse, 2-4 uža, 1 metlu, poklone za svojtu i najvažnije svatove.*⁹²

4.1. Pir

Sklapanje braka jedan je od najvažnijih događaja u životu pojedinca, ali i njegove obitelji. Prigoda je to da se ljudi provedu i pokažu ugled kuće.

Pir je počinjao dolaskom dijela mladoženjine pratnje po mladu.

Ujutro bi žene obično *metile kuva juvu*, jer je trebalo *s lešon dočeka svate*, tj. one koji su došli mladu odvesti u crkvu. To su obično bili mladoženjin brat, stari svat, svirač, barjaktar i pokoji mladoženjin svat.

Pratnju bi pred vratima dočekaio domaćin kuće i pitao što traže. Djever bi mu odgovorio *da oće jabuku šta su je sinoć donili*.

Kako domaćin *nije odma smija pusti mladu*, najprije bi im ponudio drugu djevojku ili stariju ženu iz kuće, kje bi ovi svi odreda odbijali govoreći: *Mi otu nećemo, ta neka ide doni vode, otu pošaji u pašu, ota neka ide prat robu...*

Kad bi došao red na mladenku, *ćapa bi je* i predao je djeveru. Uz povik *:Eto moje jabuke!*, djever bi mladu poljubio i zatražio da mu vrati jabuku koju je noć ranije uzela. Potom bi s jabukom u ruci, mladu otpratio do crkve gdje su ih čekali ostali svatovi. Jabuka se odnosila *pratru* koji bi iz nje izvadio prsten i *veru* i stavio ih na *pijat*.

Mladu bi do crkve vodili otac i kum., a ispred vrata od crkve bi se sastali mladoženja i mlada i nakon što bi ih svećenik blagoslovio odlazili su do oltara. Nakon crkve, kad se mladenci zajedno sa svatovima vraćaju u mladenkinu kuću, čitavo mjesto bi pred njih iznijelo *bukliju*. Bukliju čine vino, rakija, suhe smokve, orasi, bademi i time bi se častilo mladi par i svatove. Mladu bi se posipalo i cvijećem, a pogotovo u proljeće.

Po završetku mise i crkvenog obreda je par odlazio na *zapis u pratarsku kuću*, onda bi svi svatovi krenuli mladenkinu kući na užinu i marendu. Kad se približavao tren rastanka,

⁹² Gavazzi, Milovan, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, III izdanje, Hrvatski Sabor kulture, Zagreb, 1991., str. 43.

mlada bi klekla pred roditelje, kroz plač im zahvalila na *trudu* i molila njihov oprost i blagoslov. Odlazak svatova iz *komšiluka* pratile su pjesme komšilučkih djevojaka i žena:

*„Zbogon, Mare, pratila te srića,
Evo tebi jedna kita cvića...
Poletilo jato golubova
Do Ivanovog bilog dvora
Među njima bila golubica,
Ivanova virna zaručnica.“*

Put do mladoženjine kuće je bio ispunjen svirkom harmonike i svatovskim pjesmama. Dolaskom pred kuću, svatovi su pozivali mladoženjinu majku:

*„Valjen Isus, svekrvice stara,
Evo tebi nevjestica mlada.
Doveli smo mladu nevjesticu
Da izmini staru svekrvicu.“*

Tipična svadbena večera sastojala se od *juve, leša mesa, pečenoga, pašticide, makaruna i kolača*.

Većina pirova trajala je jedan dan, a mladenci bi otišli u svoju sobu tek kad bi zadnji svat napustio kuću.⁹³

4.2. Rođenje i krštenje

Želja za potomstvom zajednička je svim bračnim parovima i na taj način se produljuje obiteljska loza i tradicija. Prema pučkom vjerovanju, prije samog stupanja u brak, vršile su se mnoge radnje kojima je svrha bila da brak bude plodan – posipanje mladenaca rižom i žitom; bacanje oraha i badema pred mladenku.

U narodu se smatralo da je brak bez djece nesretan i uvijek se ženu okrivljavalo za to, a takvu ženu se nazivalo *šćirka*. One su svakojako pokušavale riješiti svoj problem: molitvama,

⁹³ Gareljčić, Tatjana, *Narodne nošnje Makarskog primorja*, Gradski muzej Makarska, Makarska, 1999., str. 52.

zavjetima i pučkim ljekarijama. Najčešće su se molile sv. Ani te su bosonoge odlazile na zavjet do crkvice sv. Ane u Vrgorcu.

Roditelji su najčešće priželjkivali prvo muško dijete, a o spolu djeteta su nagađali po obliku ženinog trbuha. Smatralo se da ako ženin trbuh ide u širinu dijete će biti muško, a ako stoji visoko onda će biti žensko.

Trudnicu se uvažavalo i udovoljavalo se svim njenim željama za hranom, no nije bila pošteđena kućanskih poslova. Ukoliko se ne ispune trudničine želje za hranom, i trudnica i onaj koji joj ne ispuni tu želju snosit će posljedice: primjerice dijete kad se rodi imat će neki biljeg sličan onoj hrani koju je trudnica zaželjela (npr. crvene mrlje po koži djeteta pripisivale su se neispunjenoj majčinoj želji za vinom), a osoba koja joj nije ispunila želju dobit će ječmen kraj oka.

Kad se dijete rodi, običaj je da ga baka opere mlakom vodom, a ako je muško, i vinom ga zaliju, kako mu unaprijed ne bi naudilo. Dijete kod seljaka doji obično i prvi dan vlastita majka.

U Makarskom primorju običaj je da se na babine ide par dana nakon poroda. I za majku i za dijete nosili su se prigodni pokloni. Mladu majku darivalo se hranom kako bi se okrijepila, a djetetu se pod jastuk stavljao novac. Dijete bi se krstilo nekoliko dana nakon rođenja, a za tu prigodu djetetu se stavljala bijela čipkana kapica, *škufija*. U narodu se smatralo da je žena nakon poroda, točnije četrdeset dana od poroda, nečista i u tom razdoblju nije išla u crkvu. Nakon četrdeset dana žena bi se okupala i svečano obukla te bi došla u crkvu gdje bi ju je svećenik čekao na sporednim vratima, poškropio svetom vodom i izmolio nekoliko molitvi. Nakon toga zajedno bi ušli u crkvu.⁹⁴

Krštenje je bio najvažniji događaj poslije rođenja. Na krštenje se čeka 5-8 dana, ovisno o spremnosti majke. Kad se majka pridigne, pristupi pozvani kum ili kuma, te baka prinese novorođenoga, što bolje umotana i nakićena te ga preda kumu ili kumi. Običaj je bio, (koji je i danas ostao u nekim dijelovima makarskog primorja), da se prvorodenom dječaku *nadije* ime po *didu*, a prvorodenoj djevojčici po *babi*.⁹⁵

⁹⁴Alupović-Gjeldum, Dinka, *O običajima životnog ciklusa u tradiciji gornjega Makarskoga Primorja*, Makarsko Primorje 4, Makarska, 1999., str. 135-157.

⁹⁵Gareljić, Tatjana, *Narodne nošnje Makarskog primorja*, Gradski muzej Makarska, Makarska, 1999., str. 54.

5. Zabave

Iako su sastanke mladih roditelji ograničavali i nadzirali, u selu je bilo obilje prilika za njihove susrete. Mogli su se sastajati na paši, po sijelima, nakon mise, na dernecima i na plesovima. Najvažniji skupovi za međusobno zagledanje su bili plesovi. Od početka se stoljeća svi plesovi plešu u paru. Među najomiljenijima su bila dva paša i četiri paša te polka i mazurka. Između plesova u paru bi najavljiivač povikao: „Ajmo sa u kolo!“, na što bi se parovi razdvojili i napravili krug. Kola se nisu plesala poskakivanjem nego su igrači išli jedan korak naprijed i jedan natrag. Kretanje je pratila pjesma i svirka harmonikaša. Većina kola je imala jednog ili dva pjevača u sredini. U plesnoj prostoriji su stajale djevojke ili sjedile na banku na jednoj, a mladići na drugoj strani. Kad bi počela glazba, mladić bi prišao djevojci, naklonio se i rekao: „Molim za ples!“ Općenito se držalo da nije red da jedna djevojka cijelu večer bala s istim mladićem, čak i ako je s njim bila pod ugovorom. Pravilo koje je važno za sve plesače bilo je: „*Ili su svakin, ili su nikin!*“

Na zabave se odlazilo u okolna sela, na blagdane njihovih svetaca, tako bi se na Sv. Vicenca skupine mladića i djevojaka uputile u Podgoru, na Sv. Jeronima u Veliko Brdo, na Sv. Antu u Tučepi, na Sv. Paškala u Živogošće.

U Tučepima se ples održavao u crkvenoj kući na Počivalu, nakon rata zvanom Veza. U to vrijeme plesalo se i po kućama. Plesalo se u Šimićima, u Podičima - Kapuralovima u kući Ante Tuše, zatim kod Ivana Ivićeva na Lazu.⁹⁶

Iz manjih mjesta, primjerice Krvavice, odlazilo se u veća mjesta, Bašku Vodu, na ples i zabavu. Plesovi su se održavali u Popinoj “šali” (sali) u Palacu. Majke bi dovodile kćeri “na bal”. Tu bi sjedile sa strane pazeći s kim plešu njihove kćeri i kako se ponašaju. Poznati su (kasnije) bili plesovi u Zadružnom domu u Baškoj Vodi i na Kričku. Kad se Zadružni dom predao u ruke hotelskog poduzeća, počela je propast i plesa i zabava. Više nije bilo poznatih novogodišnjih plesova, nije bilo zabava, a ta je „bolest“ dogurala do današnjih dana. Ti nekad poznati novogodišnji plesovi okupljali su svu okolnu mladost iz Vala, Topića, Basta, Brela – sve je bilo u dimu od pjesme i plesa. Tada je svatko svakog znao u dušu.⁹⁷

⁹⁶ *Izvor*, list župe Sv. Ante Padovanskog - Tučepi, god. XXIII, Božić 2016., br 21(49), str. 21

⁹⁷ *Svjetionik*, list župe Uznesenja Blažene Djevice Marije, Bast - Baška Voda, god. XV, Božić 2017., br 1(15), str. 37.

Dobra prilika za sastajanje mladeži su bila i večernja kućna sila, i velika sila na gumnu tijekom ljeta. Mladići su često organizirali društvene igre koje su im, unatoč strogim pravilima, olakšavale međusobno zbližavanje, kao igra končića i igra poštara.

Pjesma je bila nerazdvojni dio svakodnevice mladih: „*Bija sit, bija gladan, bija mlad bija star, uvik se pivalo!*“

Tko je kome izabranica se najbolje vidilo u plesu. Ako je mladić istu djevojku češće molio za ples i s njom duže razgovarao, bio je to i njoj i drugima siguran znak da *oće nju*. „*Oko se tija prikaza curi da je voli, unda bi odija za divojkon u pašu, pa bi njon ukra češalj s glave, ogledalo i' žepa, ili bi njon diga igle iz ruku i razmrsija pletivo.*“

Odlučujući trenutak, garancija za djevojčin odgovor bio je za oboje onaj kad bi joj mladić prišao i otvoreno je upitao: „Ane (Mare i td.), ti si meni puno draga, bi li ti pošla za me?“ Uz obvezatno crvenjenje lica i spuštanje pogleda, djevojka bi obično uzvratila: *“odgovoriću ti na to drugi put.”*

Ako se mladić njoj nije sviđao, ona bi mu se kod drugog susreta *lipo zavalila*, pazeći da ga svojim odbijanjem ne uvrijedi.

Ako se djevojka nije dala *umolit*, mladić njoj *odma nađi manu*, pa *ispivaj kakvu pismu da je ponizi*. Neke je odbijanje natjeralo na odlazak *u tuđinu*.

Ponekad odbijanje nije bilo posljedica njene volje, nego nezadovoljstva roditelja, koji su od nje tražili da bira para „*prema sebi i svojoj familiji, da je na dobru glasu, a ne da in ćer ide za mladića iz sirotinjske obitelji.*“⁹⁸

6. Stare igre

Djeca najviše vremena provode zabavljajući se u igri te se pojam igre uglavnom veže uz djetinjstvo. U davna vremena djeca su imala bezbroj dječjih igara. Nije bilo igračkaka, ali su ih stvarali sami. Igračke su se izrađivale od prirodnih i priručnih materijala. Nije bilo betona, struje ni modernih stvari, ali je bilo puno, puno prostora i mašte. Neke igre su spontane, a neke imaju svoja pravila. Igre su podijeljene na ženske i muške, ali i po uzrastu djece. Djeca su iščekivala seoske zabave i slavlja na kojima su se mogle vidjeti različite igračke.

⁹⁸ Gareljić, Tatjana, *Narodne nošnje Makarskog primorja*, Gradski muzej Makarska, Makarska, 1999., str. 38.

1. **Alka:** u Makarskoj se alka izvodila za vrijeme poklada ili na dan sv. Marka. Makarska je po ovoj igri bila nadaleko poznata jer su u natjecanju mogli sudjelovati junaci iz cijele Dalmacije što inače u drugim mjestima nije bio običaj. Alka se izvodila na Marineti, a pobjednici su za nagradu osvajali baršun ili svilu. Natjecatelji su bili odjeveni u svečano ruho, a cijeli grad pratio je natjecanje.

2. **Babe:** na betonu bi nacrtali *babe*, tj. polja u koja bi upisali brojeve. Ovu igru je moglo igrati neograničeno djece. Svatko je trebao imati jedan plosnati kamenčić kojeg bi bacao u prvo polje, pa u drugo, pa u treće i tako redom. Skakutalo se na jednoj nozi, a tamo gdje su bila dva polja, jedan do drugog, smjelo se stati s obe noge. Kad bi igrač pogriješio red bi došao na drugog igrača, a pobjednik bi bio onaj tko sva polja prođe bez greške.

3. **I rešeto srce ima:** u ovoj igri djeca su ponekad samo plesala uz pjesmu, a ponekad su igrala na ispadanje. Djeca su plesala kolo, a jedno dijete plesalo je izdvojeno, držeći ruke položene na struk i išlo prema ostatku družine te bi se naklonilo nekom koga odabere.⁹⁹

4. **Ispod košuje:** to je bila jedna od najomiljenijih igara. Igrali bi obično tri protiv tri. Najprije bi se na zemlji označio veliki krug. Zatim bi se „*brušketali*“ (izvlačili papiriće iz kape) tko će biti unutra u krugu prvi. Oni koji bi ostali van, sakrili bi mali balunčić „ispod košuje“ u jednog između sebe, te bi kružili oko kruga. Oni unutra, motrili bi pažljivo, ne bi li otkrili u koga je balunčić. U pogodnom momentu, onaj u koga je bio balunčić, vadio bi ga „ispod košuje“ i gađao najbližeg unutra. Ako bi ga pogodio, igra se nastavljala, a ako bi promašio, mijenjala su se mjesta.¹⁰⁰

5. **Kolo od barila:** ova igra igrala se u svim mjestima Makarskog primorja. Gotovo svaka kuća imala je konobu i vinograd pa su i bačve i barila bila sastavni dio svakog kućanstva. Kada bi se bačva rasušila, željezni prstenovi koji su držali drvene daske postajali su nepotrebni. Djeca bi pronašla komad debele žice, na jednom kraju ga savila i gurala kolo.

6. **Na franje:** igralo se u 2-3 igrača. Franje su bile obično od kamena koje bi djeca sama pravila. Poneko je imao franju od plastike koju bi dobio kad bi raskrabili kakav češalj. Rijetki su imali franje od stakla, zvane „*caklenke*“. Izdubli bi dvije rupice i igra bi počela. Mjera za gađanje bila je „*kalamprst u dužinu*“ (pedalj), a za očistiti teren rekli bi „*kastaš*“.

⁹⁹ Kunac, Ana, *Stare igre u Makarskoj i Primorju*, Makarska: Gradski Muzej Makarska, 2007, str. 57.

¹⁰⁰ *Svjetonik*, list župe Uznesenja Blažene Djevice Marije, Bast - Baška Voda, god. XI, Božić 2013., br 1(11), str. 44.

7. Na krajčiče: igralo se u 4, 6 ili 8 igrača, ali obično 4, s po dvije *bovanice* odnosno s dvije ploke (tanke kamene ploče) u rukama. Na drugoj je strani bio bak (kamen) s po dva mala komadića ili matuna ili ploke udaljeni oko 1 pedalj jedan od drugoga i od baka. Igralo se na dužini 6 do 8 metara. Ploke su se bacale prema krajčičima, i to „*trlize*“, da se obore odnosno pometu krajčiči. Prema drugoj strani bio je bak ili crta na koju se „vajalo“ za dobit što bolju poziciju odnosno biti prvi u gađanju.¹⁰¹

8. Na kraje: igralo se u 5 ili 7 igrača – uvijek nepar. Na jednoj je strani bilo postavljeno 4 ili 6 (uvijek jedna manje od igrača) kamenih ploča i to okomito, a na drugoj strani je bio bak na kojeg se „vajalo“ tko će bliže, a najbliži je igrao prvi i birao. Svaki je igrač imao u ruci po jednu ploku za „vajati“ na bak, i jednu kamenu „buču“ ili bovan za gađati u „kraja“(kralja). Svaka je ploča imala ime. To su bile: „*kapular*“, pa „*davorac*“, pa „*šotokuco*“ i „*narednik*“. Tko bi ostao bez kraja odnosno koji nije imao u šta gađati bio je suđen i primao „*turtice*“ u guzicu. Presuda bi obično glasila: „*Pet (ili osam) turtica što siku planine*“! To je bilo bolno: „*turtalo*“ se koljenom u guzicu, pa su stradali mršavi.

9. Od zida ili na banice: igralo se uvijek u dvoje, troje ili četvero. Djeca bi imala pune džepove starog kovanog novca. Svaka je banica imala svoju vrijednost. Najmanji je bio „*piculinić*“ i trebalo ga je dati za svako pokrivanje. Najcjenjenije banice bile su „*velika centa*“ – 100 lira i „*čela*“ – talijanskih 10 c iz 1924., pa „*žitarica*“ isto talijanski sitni novac. One su vrijedile 5 punata. Mjera je bila „*špica*“ dužine 10-15 cm. Svaki je igrač imao svoju banicu kojom je najrađe igrao, a zvala se „*sritnica*“. Igralo se na svim kućnim pragovima, jer je od prag banica najbolje odskakala. Ova je igra imala i svoje inačice:

a) na malu baru: između dva praga nacrtao bi se kvadrat od 1 m² i igralo tako da banica nije smjela otići preko crte odnosno „bare“. Ako bi prošla, davao se „*piculinić*“ slijedećem igraču. Špica je bila od 3 do 5 cm.

b) na veliku baru: ista igra samo što su kvadrat i špica bili veći.

c) na pojubjenje: obično se igralo kombinirano s malom barom, ali bez špice, već je banica morala „*leć*“ na banicu. To je bilo teško, ali je pojubjenje vrijedilo dvostruko.¹⁰²

¹⁰¹ *Isto*, str. 43.

¹⁰² *Svjetonik*, list župe Uznesenja Blažene Djevice Marije, Bast - Baška Voda, god. XI, Božić 2013., br 1(11), str. 44-45.

10. Rokeli: u prvoj polovici dvadesetog stoljeća konac za šivanje namatao se na drveni kolut s okruglim završetcima. Djevojčice su željno iščekivale kad će majka potrošiti konac kako bi rokele, odnosno kolut, zavezale za svoja stopala ili cipelice i hodale na visokim petama. Govorile su: *Ajmo se igrat na gospođe*.¹⁰³

11. Tražit gnjizda od tica: hodalo se satima za naći gnijezdo. No, gnijezdo od orankuše, vuge ili kosića bila je šala, ali od grdelina, to je bilo malo teže naći i bila je tajna! Tako bi jedan drugoga pitali „*di ti kumi gnjizdo*“. Neki su uzimali gnijezdo i stavljali ga u krletku, da ih majka hrani. Uzimali su najboljega, a ostale puštali.

12. Zapinjat plope: za zapet ploku (tanku kamenu ploču) na pogodnom mjestu, trebalo je naći pogodnu ploku: ni pretešku, da manju pticu ne smrska, ni prelaganu, da veća ptica ne pobjegne. Hvatale su se sve ptice: čvrkuše, kosići, dronjići... Za zepet ploku moralo se u džepu imati nožić zvan „*brtvelun*“. S njim su se pravile tzv. „*špruge*“ i to od pruta konopljike, jer su bile najbolje. Za orače odnosno sniguše moralo se tlo „zacrnuti“, da bi ptica to vidjela. Tada bi cijelo jato „palo“ na ledinu koja bi bila krcata ploka. Pod ploku bi stavljali malo pšenice, ječma i sl. Za čvrkuše, kosove stavljali bi bobice od smriča ili bi dubli rupe za vodu. Ploku su držala 4 drveta: dvije špruge, te gornjik i donjik. Gornjik se naslanjao na donjik, a ovaj na kamen pred plokom. Na donjik su se naslanjale špruge, te tako držali ploku. Plope su se zapinjale poslijepodne, a išle ujutro „*obač*“. „*Obač plope*“ je bio izričaj! Uz to, išla je „*strilica*“ koja je za ptice bila smrtonosna.¹⁰⁴

7. Običaji i vjerovanja uz smrt

Smrt je sastavni dio čovjekova života i kao i rođenje nosi svoje pučke običaje i vjerovanja. Od davnina se u narodu vjerovalo da smrt nagoviještaju određeni znakovi poput pojave ćuka u blizini kuće, sna o suhim drvima, svježem mesu ili zlatu.

Zbog tjelesnih iscrpljenja i ratova je život odraslih bio kraći nego danas, a zbog slabih životnih uvjeta su naglo umirala i djeca. Jedna je djevojčica počela pjevati nakon nekoliko dana provedenih u visokoj temperaturi, kad ju je majka pitala razlog njena veselja, odgovorila je da pjeva jer se sutra udaje. Sutradan je izdahnula. Druga priča govori o sedmogodišnjem dječaku

¹⁰³ Kunac, Ana, *Stare igre u Makarskoj i Primorju*, Makarska: Gradski Muzej Makarska, 2007, str. 52.

¹⁰⁴ *Svjetonik*, list župe Uznesenja Blažene Djevice Marije, Bast - Baška Voda, god. XI, Božić 2013., br 1(11), str. 45.

koji je sredinom poslijepodneva tražio od majke da mu što prije stuče bajam, kako bi ga mogao pojesti prije *Zdravo Marije*, jer će, kad zazvone prva zvona u crkvi umrijeti. Kazivači kažu da se tako i dogodilo.

Prije smrti bolesnika je obilazio svećenik, ispovijedio ga i dao mu bolesničko pomazanje.

U kući koju je pogodila smrt, upalio bi se *lumin* (vrsta svijeće koja se palila na Svi Svete) ili *šterika*,¹⁰⁵ pripremio bi se mrtvački banak, pokrilo ogledalo i zatvorile *škure* na prozorima o kojima bi se izvana objesio *crni vaculet*, koji se nije skidao najmanje mjesec dana nakon ukopa.

Ukućani su pazili da u kući ne oстане koja životinja, da mačka ne prijeđe preko mrtvacu jer se vjerovalo da će se on tada pretvoriti u vukodlaka.

Pokojnika se pripremalo za ukop, a u nekim mjestima postojale su žene koje su to radile za novac. Pokojniku bi žene prekrizile ruke, među prste stavile krunicu, a onda ga do prsa prekrile bijelim lancunom. Ljudi su tijekom života spremali odjeću za ukop. U Bristu je običaj da ženi stave crvenu pregaču, a u Zaostrogu su pokojnika podbradali crvenom maramom na kojoj se veže fiočić bez gropa, jer kako se vjerovalo, nije dobro da mrtvac ima na sebi nešto svezano u čvor. Umrloj djeci se navlačila bijela odjeća.

Nekoliko sati nakon smrti susjedi i mještani bi došli izraziti sućut obitelji, kao sveta dužnost od koje su bile pošteđene samo trudnice pred porodom i mala djeca. Mnogi su ostajali cijelu noć, jer se vjerovalo da pokojnik ne smije ostat sam, te bi okupljeni *uz bukaru vina, rakiju, pršut sir i krov*, započeli razgovor o životu pokojnika, postupno sve okrećući na šalu, pa bi se nerijetko iz kuće čuli vika i smijeh. Kazivači kažu da je takvo ponašanje bilo u skladu s vjerovanjem da i *mrtac najvoli ka je veseje oko njega, pa mu je lašnje otić na drugi svit*. *Nabrajanje* je imalo važnu društvenu ulogu. Ono je bilo svijetu dokaz odnosa prema umrlome, jer „*oko nisi nabraja, svit bi ti reka da ti nije ža da je otiša na oni svit, pa bi unda po mistu proti tebe svako dilo govorili.*“

Najglasnije su bile majke, sestre i najbliža rodbina, koje su za pokopa svome pokojniku *slale poruke, pozdravljale ge, jadale se*.

Običaj je bio da se pokojnika nastavi žaliti crninom. U žena je to bila crna odjeća, dok su muškarci nosili *crni puc ili traku na rukavu od jakete*. Ako je umrlo dijete do dvije godine,

¹⁰⁵ Usp. Marko Dragić, *Svijeća u kulturnoj baštini Hrvata*, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2010., str. 467-468.

govorilo se da je *umra anđeja pa da za njin ne vaja nosit crno*. Za najbližom rodbinom se obično nosila crna odjeća do dvije godine.

Za starijima nije trebalo nositi crnu nego *škuriju* robu, dok je za mladima crno bilo obvezno.

Neke su žene znale godinama biti u crnoj robi, ne zato što su to htjele, već zato što su ih uzastopne smrti u obitelji na to tjerale.¹⁰⁶

8. Radne obveze

Kad dođu u razdoblje mladosti, počinju i sinovi i kćeri ravnopravno sudjelovati u obiteljskoj podjeli poslova.

Sve više samostalno obavljaju poslove prema spolu, mladići pomažu očevima u poslu u poljima, a djevojke majkama u ženskim poslovima.

Krajem ožujka su obitelji upućivale svoja stada na ljetnu ispašu na Biokovo, gdje su bili planinski stanovi. Stada su povjeravali kćerima u dobi između završetka školovanja i udaje koje su se tijekom djetinjstva pokazale kao dobre čobanice. Te djevojke su morale znati sirit, posaditi krumpir i zelen, žeti travu i skupljati sijeno, plesti i kuhati. Uz čobanovanje su djevojke preuzimale pranje robe na depozitu (kamenom spremište za vodu), odlazak po drva, pruća, travu ili šušanj. Zimi je djevojke čekala priprema vune i pletenje. Pjesma je ostala sastavnicom njihova rada.

„Marice, divojko, poštenoga roda,

ti ne peri robu pokraj moga broda.

Ja ću prati robu di je mene volja

*Ti nisi gospodar od sinjega mora.“*¹⁰⁷

¹⁰⁶ Gareljčić, Tatjana, *Narodne nošnje Makarskog primorja*, Gradski muzej Makarska, Makarska, 1999., str. 60.

¹⁰⁷ *Isto*, str. 65.

Posebno težak posao za naše stare žene bilo je **pranje robe**, a posebno iskuhavanje tzv. *lušijavanje*. Tada nije bilo praška pa se roba iskuhavala u lugu i to malom vrećicom zvanom *lužnjak*. Nakon toga, roba se odnosila na perilo na vodu „za nadoprat“ odnosno *diškargat*. Roba se na perilo nosila u velikom vidru na glavi, na kolaču od krpe zvanom *spara*, da ne žulja glavu.

U Baškoj Vodi perilo je bilo usred mjesta. Tu je bila pumpa za vodu te betonirano korito ukoso sa dvije strane, a sredinom je tekao potok. Sa svake je strane moglo stati 7-8 žena. To je bila „*Radio Baška Voda*“. Tu se ogovaralo, izmjenjivalo informacije, tu se izleglo mnogo svađa i skandala. Tu se pralo sve od *bjankarije* pa do *bijaca*, *koltri*, *filcada*, *gunja*, *vrića*... svega što u kući ima za prat.

9. Hrana

Naše je podneblje tijekom stoljeća razvijalo i izgradilo svoju posebnu kuhinju obilježenu mediteranskim specifičnostima, kao što su maslinovo ulje, razno voće (smokva, rogač), povrće (blitva, kupus), morska riba i meso domaće peradi i stoke. Prevagnula je „*kuhinja maslinovog ulja i vina*“, kao ogledalo Starog Mediterana. Na Makarskom su primorju do danas sačuvani brojni recepti kojima se oslikava kako naš zemljopisni položaj tako i pripadnost vjeri i naciji, što ne znači da nisu prihvaćena iskustva i tradicija ljudi koji su doseljenjem iz drugih krajeva upotpunili izgled naše dalmatinske kuhinje.

Kruh je svako domaćinstvo peklo jednom tjedno. Tijesto za kruh zakuhalo bi se u drvenoj posudi zvanj *naćve*. Potom bi se prekrio *tavajom* da uzade. Uzlazio bi na *loparu* (drveni tanjur) pa bi se žene dovikivale: „*Je li tvoj uzaša*“? Tijesto se potom formiralo u štruce, položilo na dasku od kruva i prekrilo čistim tavajolom. U peć se nosilo na glavi. Ali prije pečenja, morala je svaka domaćica donijeti naramak drva zvan *praška*. To je obično bio suvar za potpalu. Ispečeni kruh nosio se kući i morao dostajati za nedjelju dana. Taj je kruh bio izvanredna okusa jer se žito mljelo u žrvnjima pa je bilo izvrsno za jesti.

Pulenta je bila najmilija hrana, ali je bilo malo. Pura se kuhala na kominu u *bronzinu* (loncu) koji je visio na *komoštrama*, a miješala se s komadom masline s tri kraka zvanim *brkja*. Pura se vadila velikom drvenom žlicom zvanom *pajak*. Običaj je bio da najstarije dijete nakon dijeljenja pure „*ostruže bronzin*“. To se smatralo povlasticom. No, da bi se istrugao bronzin, pura je morala biti gusta, a to su bili „*rijetki petki*“.

Kupus i srdela su othranili i od gladi spasili Dalmaciju! Običnim danima se jelo zeje - blitva i kupus, te riba. Najbolji kupus je bio s kaštradinom ili suhim mesom i to zimi kad ga „ubije led“. Onda je on najmekši i najslađi. Kaštradine je bilo u dosta kuća. Ljudi su solili u badanj ovčicu i kozu te sušili.

Naravno, jelo se i drugo povrće: sočivo, slanac, fažol *ložnjač* - mali crni, pa fažol *juj* koji bi uspavao čovjeka kad bi se najeo.¹⁰⁸

Kad bi se išlo „na rađu“, djevojke i žene bi težacima nosile jelo oko 9-10 sati i to bi se zvao ručak. Oko podne je bila užina. Večeravalo bi se kod kuće.

U raznim svečanim prilikama, „*O sveca*“ i „*nedijon*“, peklo bi se janjeće i kozleće meso s krompirom ispod cripnje, kao što bi se i kuvalo lešo meso s juhom, uz lešo krumpir. U izuzetno svečanim zgodama i rođiljama, u juhu bi se stavljao obični rezani kolač - *trešćinski*, *trešinac*. *Trešćince* su pekli privatni pekari u Makarskoj, a ljudi sa sela kupili bi po desetak tih kolača i na špagu nanizane donosili bi doma.

Posljednji dan branja maslina zvao se *kanata*. Na večer bi se to proslavljalo uz pršule frigane na maslinovom ulju. U tijesto bi se jedino stavljala „šaka suvica“ s višalice o gredi.

Na Poklade se pravila paštica da sa domaćim marunima - slavno jelo od juneće ili govede ruže u slatko kiselom umaku, izrazito antičkog, bizantskog i mletačkog podrijetla. Preteče paštice posluživali su na vlastelinskim stolovima tijekom Mletačke Republike, a već desetljećima je paštica s njokima ključno tradicijsko jelo gastronomije hrvatskog juga. To jelo iz Dalmacije, najsloženije za pripremu, od pirjana, špikovana i marinirana mesa uvršteno je na Popis gastronomske baštine Hrvatske.

Na Veliki Petak obično se spravljalo razno sočivo - *fažolin* (važolin), slanutak te sočivica, kao i bakalar.

Popularno slatko jelo bio je *kumpet*. Pravio se kad se „satere grožde“. Mast se procijedi u veliki lonac i doda se dosta mirodija - kanele, karanfilića (brokvica), bajama, oraha i pšenična brašna. Sve se to grijalo nad kominom i stalno miješalo . Kad se dobije gusta kaša, izlijevala se

¹⁰⁸ *Svjetionik*, list župe Uznesenja Blažene Djevice Marije, Bast - Baška Voda, god. XV, Božić 2017., br 1(15), str. 31-32.

u kašetu, kasnije u škafet (škaf). Ohlađen, rezao bi se na četvorine. Kumpet je „durao“ cijelu godinu a posebno se jeo za Božić, Sv. Katu i Novu godinu.¹⁰⁹

9.1. Torta makarana

Torta makarana, poznata slastica koja se tradicionalno priprema u svečanim prilikama na makarskom području, dobila je veliko priznanje - uvrštena je u Registar nematerijalne kulturne baštine Ministarstva kulture Republike Hrvatske. Uvrštavanjem u popis odabranih gastronomskih vrijednosti makarana je dobila mjesto koje zaslužuje jer kao malo koja delicija živi sa stanovništvom već stoljećima i jedan je od prepoznatljivih simbola grada Makarske.

Makarana je torta makarskih plemićkih obitelji, a recept je star nekoliko stotina godina. Makarana se ističe citrusnim mirisima sljubljenim s blanširanim bademima, u čijoj se pozadini osjeti aroma maraschina. Glavni sastojak torte makarane su bademi, a limun i rožolin daju joj zavičajnu notu. Posebnost joj je ukras u obliku mreže napravljen od trakica tijesta koji upućuje na način rezanja u obliku romba. Sastojci za pripravljanje ove torte ukazuju na venecijanske slastičarske utjecaje, a recept obuhvaća okuse i mirise mediteranskog podneblja. Poput svih najboljih i najpoznatijih jela torta makarana nastala je od onoga što su domaćice imale pri ruci, u kući ili u vrtu. Osnovni recept svima je poznat i lako ga je saznati, ali ono što svaku tortu makaranu čini jedinstvenom je tajna svake domaćice, poneki sastojak koji se nikome ne otkriva.

Za originalnu makarsku slasticu vežu se i legende poput one kada je saksonski kralj Friedrich August 1838. posjetio Makarsku. Domaćini su ga počastili tortom koja tada nije imala ime, a Friedrich joj je, prema legendi, dao ime prema gradu u kojem ju je probao i postala je *makaranom*.

U Makarskoj se torta makarana oduvijek pripremala za najveće proslave i blagdane, a tako je i danas. Ovaj zaštićeni, slasni gastronomski dragulj predstavlja nas u inozemstvu na raznim promotivnim sajmovima kao turistički brend, nosi se kao poklon prijateljskim gradovima, ukrašava razne izložbe, prezentacije i manifestacije. Nekoliko gradskih restorana i slastičarnica imaju u ponudi ovu slasticu, a brojne Makarke svladale su vještinu njene izrade, najčešće prema receptu koji se prenosi s koljena na koljeno. Svi oni imaju priliku natjecati se u

¹⁰⁹ Gareljčić, Tatjana, *Nazivlje kuhinje Makarskog primorja*, Čakavska rič: Polugodišnjak za proučavanje čakavske riječi, Vol. XVI. No. 2. Siječanj 1989., str. 88-89.

izradi najbolje makarane na *Danu torte makarane*, tradicionalnoj gastronomskoj manifestaciji. Kao pravi makarski simbol i brend, naša torta ima i svoj logo, izabran na natječaju između stotinjak ponuda. Koristi se u svim prilikama u kojima se makarana poklanja, predstavlja ili prodaje. Dokumentacija o povijesti i upotrebi torte, recepti i podaci o Danima torte makarane pohranjeni su u vremenski trezor na stogodišnje čuvanje.¹¹⁰

Fotografija: torta makarana - natjecanje *Jubilarni dan torte makarane*¹¹¹

10. Narodna nošnja

Narodne nošnje karakteriziraju: smisao za kićenost, raskoš, visoka kakvoća skupocjenih materijala. Sve to daje koloristički sklad i dekorativnu profinjenost. Treba istaknuti jedinstven način na koji su usklađivani različiti elementi povijesnih stilova i tipovi tradicijskog odijevanja zbog različitih utjecaja. Osnovi materijali bili su: vuna, platno i svila. U Makarskom primorju gotovo nema sačuvanog kompleta muškog ili ženskog odijela. Stoga je temelj proučavanja: arhivski izvori, literarni zapisi, malobrojna likovna ostvarenja i fotografije te narodna predaja i sami originalni dijelovi narodne nošnje. Narodna nošnja iz svakidašnje upotrebe počela se gubiti početkom 20. st.¹¹²

¹¹⁰ Tomasović, Marinko, *Plan razvoja kulturnog turizma grada Makarske*, Makarska, 2015., str. 22.

¹¹¹ Preuzeto sa: <http://www.makarsko-primorje.com/?p=60663> (pristup 17. travnja 2018.)

¹¹² Gareljčić, Tatjana, *Narodne nošnje Makarskog primorja*, Gradski muzej Makarska, Makarska, 1999., str. 7.

Fotografija: Replika muške i ženske tradicijske nošnje Makarskog primorja ¹¹³

10.1. Ženska narodna nošnja

Ženska narodna nošnja pripada jadranskom tipu tradicijskog načina odijevanja i to po vrsti i nazivu odjevnih predmeta, odabiru materijala, načinu ukrašavanja, ali s pojedinim elementima orijentalnog, odnosno dinarskog tipa. Na to su utjecali: 1. europsko kasnosrednjovjekovni stilski utjecaj - u osnovnim odjevnim elementima; 2. ranosrednjovjekovni- crveni obrub uokolo svih rubova; 3. renesansa- odnosi boja koje postaju osnovni element kompozicije; 4. barok- upotreba kratkih gornjih jaketica; 5. francuska moda- vjerojatno je utjecala na kratki empire struk modrine. Dijelovi ženske nošnje su:

1. Šontana

¹¹³ Preuzeto sa: <http://makarska.hr/hr/makarska-narodna-nosnja-kao-originalni-suvenir/1226> (pristup 02. svibnja 2018.)

2. Rukavi
3. Modrina ili vuštan
4. Traversa
5. Jaketica na oplećak
6. Tkanica
7. Dodatni rekviziti uz ruho - ploča (ćemer); tekrija s britvom; rećine; kadine; vaculet; crvena kapica

- Šontana:

- podsuknja, javlja se već tijekom 18. st. na makarskom primorju
- od bijelog platna ili flanela
- sastoji se od prsluka bez rukava što priliježe uz tijelo i od jako nabranog krila koje se širi na niže
- rezana je ispod grudi te duga do gležnja

- Rukavi:

- to je zapravo bijela platnena ženska košulja sa širokim nabranim rukavima, kratka do struka
- pripada renesansnom tipu košulje
- rukavi su u zapešću stegnuti i završavaju polšom, kamovima ili alčetama (napuštenim volanima)
- bijeli ukrasni dodaci nalaze se na rukavima i prsnom dijelu
- kamov - ženski volan oko vrata i zapešća košulje

- Modrina ili vuštan:

- modrina je zimsko a vuštan ljetnje ruho - na oplećak
- glavno gornje ruho od debljeg ustupanog sukna bez rukava
- ime je dobila po modroj boji u koju se bojila, ali postojala je i plava, i rjeđe, zagasito zelena modrina ili vuštan
- spominje se već krajem 16. stoljeća kao tipično žensko ruho u Primorju
- sastoji se od dva dijela , od krila i od kratkog rezanog opleća, na kojem suknja visi na ramenima
- naglašeni skraćeni struk - jedna od bitnih oznaka ovog ruha

- ona kasnosrednjovjekovna spomenička baština jer se uspjela u svojim osnovnim elementima održati do današnjih dana
- uvijek ima vodoravne nabore iznad donjeg ruba koji je porubljen vrpcom od jednobojnog sukna
 - Traversa:
 - pregača od laganije i kontrastnije tkanine nego modrina ili vuštan
 - nužna dopuna osnovnom ruhu
 - traverse su jednobojne ili s diskretnim cvjetnim uzorkom
 - u gornjem djelu je nabrana a uz donji rub obvezatno ukrašena
 - Jaketica na oplećak
 - kratki uski haljetak dugih rukava koji priliježe uz tijelo
 - nosio se u svečanijim prigodama i hladnijim danima
 - izrađena od jednobojnog finog kupovnog sukna, modre ili crne boje
 - odraz stila nove barokne mode
 - Ploča
 - srebrna dekorativna spona koja se provuče kroz tkanice
 - Rećine - zlatne naušnice
 - najviše rađene u tehnici filigrana, ukrašene koraljima, biserima i poludragim kamenjem
 - Ogrlice - bile su iz više nizova koralja, od nanizanih kuglica crvenog koralja
 - lanac s privjeskom je sinđir (srebreni) ili kadinela (zlatna)
 - kordun - najvredniji, lanac od čistog, visokovrijednog zlata

10.2. Muška narodna nošnja

- Izraziti elementi dinarskog tipa odijevanja
- Svaki odrastao muškarac bio je ujedno i vojnik, tj. branitelj cjelokupnog imanja i obitelji
- Osnovno ruho je formirano tijekom predturskog razdoblja dok su dodatni rekviziti s orijentalno-turskim obilježjima

- Dijelovi muške nošnje:
 1. Košulja
 2. Gornje ruho
 3. Guća
 4. Krožet
 5. Kićeni krožet sa tokama
 6. Kumparan
 7. Dodatna oprema uz ruho:
 - gaće,
 - kape

- Košulja:
 - bijela platnena košulja, jednostavnija od ženske
 - ukrasni elementi - uz vratni izrez je prišivena uska platnena pruga
 - zakopčavala se do pod vrat

- Gornje ruho:
 - sve što se nosi poviše košulje
 - u svečanim prilikama, po redu: guća, krožet, kićeni krožet sa srebrnim tokama i kumparan
 - ne nose se inače svi već ovisno o vremenskim prilikama

- Guća:
 - pletena sukna jakna, domaće izrade
 - dugih rukava, dužine do bokova

- Krožet:
 - bogato ukrašen prsluk bez rukava kojemu se prednji dijelovi preklapaju, dužine do bokova
 - od finog kupovnog modrog sukna, a postavljen grubljim platnom
 - prednjicu krasi veliki filigranski botuni

- Kićeni krožet sa tokama:
 - istovjetan je dinarskoj jačermi na toke po kroju, finoj crvenoj tkanini i načinu ukrašavanja

- Kumparan:
 - nije sačuvan ni jedan originalni primjerak ali je moguće utvrditi kako izgleda uz pomoć pisane i likovne građe,
 - gornji dio ruha, seže do bokova
 - u svečanim prigodama nosi se preko jednog ramena

- Gaće:
 - hlače izvedene rezanjem sukna po kroju
 - suknene, duge do gležnja modre hlače, šireg gornjeg dijela kojima je cijela širina skupljena u struku, a od koljena su uskih nogavica

- Dodatna oprema uz ruho:
 1. Pas na struke- pas od snopa vunениh uzica, a češće obični konop, uz radnu odjeću
 2. Široki kožni pripašaj- u njega su stavljali pribor za pušenje, novac a u najsvečanijim događajima bi o njega zicali oružje
 3. Pas od levatinske svile- u svečanim prigodama
 4. Crljen - kapa, klobuk, peškir (saruk) - crveni povoj koji se omatao oko glave

Obuća

- Sve što se nosilo na nogama je domaći proizvod. To su bile:
 1. Kalcete ili bičve - čarape izrađene od domaće vune
 2. Nazuvanci - navlačile su se preko kalceta, čvrsto pletene od domaće vune, do gležnja
 3. Opanci - nošeni su u cijelom dinarskom području, te duž priobalnog pojasa i na otocima

9. Zaključak

Hrvatsku tradicijsku kulturu obilježava izrazita raznolikost koja se očituje kao posljedica izrazito bogate hrvatske povijesti. Usmenim prenošenjem raznih priča o običajima, tradicijama, junaštvima i plemenitosti bogati se narod na kulturnoj i duhovnoj razini, stvarajući nematerijalno bogatstvo svome kraju, obitelji i budućim naraštajima.

U ovom radu nastojala sam prikazati tradicijsku kulturnu baštinu svog kraja, makarskog primorja. Dotakla sam se predaja, narodnih običaja, zabava, svetkovina te opisa tradicionalnih narodnih nošnji, ženskih i muških. Rad je pokušao osvijetliti život Makarana u davnim vremenima tražeći poveznice sa današnjim, toliko različitim, a opet toliko sličnim načinom života.

Makarska, iako malo mjesto, predstavlja pravu riznicu duhovnog bogatstva a iz starih običaja je vidljiv utjecaj vjerskih elemenata koji samo potvrđuju snažan odnos biblijskog i tradicijskog. Duga i bogata tradicija usmene književnosti u Makarskom primorju, sve više nestaje u svakodnevnim životima mlađih generacija.

Danas je Makarska najprepoznatljivija kao turistički grad, a kroz ovaj rad sam nastojala predstaviti Makarsku kao nešto puno više od mora, planine i šetnica. Osvrćući se na sam rad dobivena je drugačija i bogatija slika Makarske od one Makarske koju smo navikli vidjeti na razglednicama ne pitajući se i ne sluteći koje kulturno bogatstvo Makarska sadrži u sebi, bogatstvo koje je vrijedno našeg divljenja i ponosa.

Literatura

1. Alupović-Gjeldum, Dinka, *O običajima životnog ciklusa u tradiciji gornjega Makarskoga Primorja*, Makarsko Primorje 4, Makarska, 1999., str. 135-157.
2. Braica, Silvio, *Božićni običaji*, Ethnologica Dalmatica, Vol. 13 No. 1, Split, Prosinac 2004., str. 5-26.
3. Dragić, Marko, *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata*, Crkva u svijetu, 43 (3), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 414-440.
4. Dragić, Marko, *Basme u hrvatskoj usmenoj retorici i izvedbi*, Bałkański folklor jako kod interkulturowy, tom 1, (Joanny Rękas) Wydawnictwo University Adam Mickiewicz, Poznań, 2011., str. 75-98.
5. Dragić, Marko, *Čuvari Kristova groba u crkveno-pučkoj baštini Hrvata*, Ethnologica Dalmatica, Etnografski muzej Split, 17 (1), Split, 2009., str. 5-32.
6. Dragić, Marko, *Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi*, Crkva u svijetu br. 1 (1-196), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008., str. 67-91.
7. Dragić, Marko, *Dušni dan u hrvatskoj katoličkoj baštini*, Obnovljeni život : časopis za filozofiju i religijske znanosti, Vol.68. No.3., Split, Studeni 2013., str. 417-426.
8. Dragić, Marko, *Metkovska pasionska baština*, Hrvatski neretvanski zbornik 6/2014, Društvo Neretvana i prijatelja Neretvana u Zagrebu, Zagreb, 2014., str. 229-247.
9. Dragić, Marko, *Mitski svijet Zagore u kontekstu europske mitologije*, Kulturni sabor Zagore, Filozofski fakultet u Splitu - Odsjek za povijest i Veleučilište u Šibeniku, Split 2013., str. 195-227.
10. Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008.
11. Dragić, Marko, *Sveta tri kralja u hrvatskoj tradiciji*, Crkva u svijetu br. 1, vol 42., Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2007., str. 96-117.
12. Dragić, Marko, *Sveti Marko Evanđelist u kršćanskoj kulturnoj baštini Hrvata*, Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja 14, br. 2, Zagreb, 2016., str. 259-281.
13. Dragić, Marko, *Sveti Nikola - biskup u hagiografskoj baštini Hrvata*, Ethnologica Dalmatica, 22 (1), Etnografski muzej, Split, 2015., str. 5-42.

14. Dragić, Marko, *Sveti Rok u tradicijskoj katoličkoj baštini Hrvata*. Nova prisutnost, časopis za intelektualna i duhovna pitanja, XI (2), Kršćanski akademski krug, Zagreb, 2013., 165.-182.
15. Dragić, Marko, *Svi sveti u hrvatskoj kulturnoj baštini*, Radovi Hrvatskoga društva za znanost i umjetnost, XIV-XV, Sarajevo, 2012.-2013., str. 71-80.
16. Dragić, Marko, *Svijeća u kulturnoj baštini Hrvata*, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2010., str. 467-488.
17. Dragić, Marko, *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2017.
18. Dragić, Marko, *Usmeno-književna baština u Slivnu kod Imotskoga*, Zbornik radova „Cjelovitost Zabiokovlja“ pluridisciplinarni pristup, Mostar, 2011., str. 173-202.
19. Dragić, Marko, *Velike poklade u folkloristici Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina, Vol. 8/1, No. 8, Zadar, 2012., str. 155-188.
20. Dragić, Marko, *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskoga zaleđa*, Titius, 8, Filozofski fakultet Split, Split, 2015., str. 155-183.
21. Gareljić Tatjana, *Narodne nošnje Makarskog primorja*, Gradski muzej Makarska, Makarska, 1999.
22. Gareljić, Tatjana, *Nazivlje kuhinje Makarskog primorja*, Čakavska rič: Polugodišnjak za proučavanje čakavske riječi, Vol. XVI. No. 2. Siječanj 1989., str. 85-90.
23. Gavazzi, Milovan, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, III izdanje, Hrvatski Sabor kulture, Zagreb, 1991.
24. *Izvor*, list župe Sv. Ante Padovanskog - Tučepi, god. XVIII, Sv. Ante 2010., br 8(36), str. 21-33.
25. *Izvor*, list župe Sv. Ante Padovanskog - Tučepi, god. XXIII, Božić 2016., br 21(49), str. 19-21.
26. *Izvor*, list župe Sv. Ante Padovanskog - Tučepi, god. XXIV, Božić 2017., br 23(51), str. 62-69.
27. Kekez, Josip, *Usmena književnost*, u Škreb – Stamać, *Uvod u književnost*, IV. Poboljšano izdanje, Globus, Zagreb, 1986.
28. Kežić Azinović, Anita; Dragić, Marko, *Demonološke predaje Hrvata u Ljubuškom. Hercegovina*, godišnjak za kulturno i povijesno naslijeđe, br. 20. Mostar 2006, str. 63-88.

29. Kunac, Ana, *Stare igre u Makarskoj i Primorju*, Makarska: Gradski Muzej Makarska, 2007.
30. *Svjetionik*, list župe Uznesenja Blažene Djevice Marije, Bast - Baška Voda, god. IX, Božić 2010., br 1(9), str. 36-39.
31. *Svjetionik*, list župe Uznesenja Blažene Djevice Marije, Bast - Baška Voda, god. XI, Božić 2013., br 1(11), str. 42-47.
32. *Svjetionik*, list župe Uznesenja Blažene Djevice Marije, Bast - Baška Voda, god. XV, Božić 2017., br 1(15), str. 30-37.
33. Tomasović, Marinko, *Kuga u Makarskoj i Primorju 1815.*, zbornik radova, Gradski muzej Makarska, Makarska, 2017.
34. Tomasović, Marinko, *Plan razvoja kulturnog turizma grada Makarske*, Makarska, 2015.

WEB IZVORI:

1. <http://makarska.hr/hr/makarska-narodna-nosnja-kao-originalni-suvenir/1226>, pristup 02. svibnja 2018
2. <http://www.makarsko-primorje.com/?p=60663>, pristup 17. travnja 2018.
3. <http://www.sv-antun.hr/zivotopis-sv-antuna/>, pristup 06. veljače 2018.
4. <http://zupa-smen.hr/sv-marko>, pristup 22. veljače 2018.

NEMATERIJALNA KULTURNA BAŠTINA U MAKARSKOM KRAJU

Sažetak

Ovaj diplomski rad obrađuje nematerijalnu kulturnu baštinu makarskog kraja. Makarsko primorje smješteno je u podnožju planine Biokovo uz obalu Jadranskog mora, a zauzima prostor od Vrulje na zapadu do Baćine na istoku.

Prvi dio rada bavi se predajama od kojih sam obradila povijesne, mitske i demonološke predaje posebno se osvrnuvši na makarskog biskupa Nikolu Bijankovića i makarsku kugu iz 1815. godine koja se u svijesti i usmenoj komunikaciji ispostavila gotovo kao najznačajniji trenutak u lokalnoj povijesti.

Drugi dio obrađuje običaje unutar crkveno-pučke baštine: adventske i korizmene običaje te svece značajne za ovaj kraj poput Sv. Klementa, zaštitnika grada Makarske i Sv. Marka kome je posvećena katedrala u našem gradu.

Ostatak rada donosi prikaz običaja vezanih za svakodnevni život ljudi. Prikazani su običaji vezani za rođenje i krštenje djeteta, vjenčanje i smrt. Osim toga, prikazan je izgled makarske narodne nošnje i starinske igre Makarskog primorja. Predstavljena je i nekadašnja kuhinja ovog kraja uz neizostavnu slasticu tortu makaranu koja je priznata kao nematerijalno kulturno dobro.

Velik dio starih običaja, u nešto izmijenjenom obliku, zadržao se do danas, a identitet i tradiciju ne smijemo samo čuvati i njegovati, već i živjeti. Analizirajući nematerijalnu kulturnu baštinu makarskog kraja, imala sam priliku nakratko oživjeti povijest, i biti dio jednog prošlog vremena koje je potrebno sačuvati od zaborava.

Ključne riječi: Makarska, baština, predaje, običaji, vjerovanja

INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE OF MAKARSKA AREA

Summary

This graduate thesis describes intangible cultural heritage of Makarska area. Makarska littoral is located at the foot of mountain Biokovo by the shore of the Adriatic sea and it occupies a space from Vrulja on the west to Baćina on the east.

The first part of the thesis deals with the traditions of which I processed historical, mythical and demonological traditions and especially looking back at bishop of Makarska Nikola Bijanković and at plague epidemic in Makarska from 1815. which in consciousness and oral communication became almost the most significant moment in local history.

The second part deals with the customs within the church and folk heritage: christmas and easter traditions and saints important in this area such as St. Clement, the patron saint of Makarska and St. Marco to who is dedicated the cathedral in our town.

The rest of the thesis presents an overview of the customs associated with everyday life of people. The customs of childbirth and baptism, wedding and death are presented. Besides that, is also shown the appearance of the Makarska folk costume and the ancient games of Makarska littoral. The former cuisine of this region is also presented with an indispensable dessert cake makarana which is recognized as immaterial cultural good.

A large part of ancient customs exist today in a different form and identity and tradition we must not only preserve and care, but also live. Analyzing the intangible cultural heritage of Makarska, I had a chance to briefly revive history, and to be a part of past time that needs to be kept out of oblivion.

Keywords: Makarska, heritage, traditions, customs, beliefs

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja NEVENA ČOVIĆ, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja magistra/magistrice EDU. HRV. I TAL. JEZIKA I KNJIŽ., izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga diplomskoga rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 22.05.18.

Potpis

Čović N.

IZJAVA O KORIŠTENJU AUTORSKOG DJELA

kojom ja NEVENA ČOVIĆ, kao autor/ica diplomskog rada dajem suglasnost Filozofskom fakultetu u Splitu, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj diplomski rad pod nazivom

NEMATERIJALNA KULTURNA BASTINA U MAKARSKOM
KRAJU

koristi na način da ga, u svrhu stavljanja na raspolaganje javnosti, kao cjeloviti tekst ili u skraćenom obliku trajno objavi u javnoj dostupni repozitorij Filozofskog fakulteta u Splitu, Sveučilišne knjižnice Sveučilišta u Splitu te Nacionalne i sveučilišne knjižnice, a sve u skladu sa Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom.

Korištenje diplomskog rada na navedeni način ustupam bez naknade.

Split, 22.05.18.

Potpis

Čović N.